

DE METHODE
ZOALS ZE
SOMS IS,
MISSCHIEEN
WAS OF
ZOU
KUNNEN
ZIJN.
BNA — BBOT

INTRO	
DENKBEELDIGE WIJKEN 1 – ANNEESSENSWIJK DE METHODE ZOALS ZE ZOU KUNNEN ZIJN	XX
DENKBEELDIGE WIJKEN 2 – NOORDWIJK DE METHODE ZOALS ZE ZOU KUNNEN ZIJN	XX
ZEVEN CLUSTERS	
I. TOEKOMST ALS METHODE	XX
1.1. A <i>POTENTIAL HISTORY</i>	
1.2. HET DENKBEELDIGE OPWEKKEN	
1.3. DE BLIK OP HET HEDEN RICHTEN	
II. CARTOGRAFIE ALS METHODE	XX
2.1. EEN GEBIED KIEZEN	
2.2. EXPLORATIEVE CARTOGRAFIE	
2.3. CARTOGRAFIE ALS PARTICIPATIEF PROCES EN ALS EINDRESULTAAT	
III. VERZAMELEN ALS METHODE	XX
3.1. VERZAMELEN ALS VOORWENDSEL VOOR ONTMOETINGEN EN VERHALEN	
3.2. VERZAMELEN ALS MANIER OM EEN GEMEENSCHAPPELIJKE WERELD TE CREËREN	
3.3. VERZAMELD MATERIAAL ALS GRONDSTOF	
IV. SAMENWERKING ALS METHODE	XX
4.1. BEWONERS/DEELNEMERS	
4.2. VERENIGINGEN EN PARTNERS	
4.3. COLLECTIEVE EVALUATIE	
V. HET SOCIAAL-ARTISTIEK PROCES ALS METHODE	XX
5.1. OP EEN 'ANDERE' MANIER KUNST CREËREN	
5.2. VORMGEVING	
5.3. HET WORDINGSPROCES ALS OP ZICHZELF STAAND WERK	
VI. VERHOOGDE REALITEIT IN DE PUBLIEKE RUIMTE (ALS METHODE)	XX
6.1. DENKBEELDIGE TOPOGRAFIE ANNEESSENS	
6.2. NORDIC WALKING	
VII. ARCHIVERING ALS METHODE	XX
7.1. SPOREN PRODUCEREN	
7.2. HET HEDEN ARCHIVEREN	
7.3. 'KOUDE' EN 'WARME' ARCHIVERING	

Historische veranderingen en uitdagingen zijn overal aanwezig. Toch kan geen enkele overlevering het geheel aan gelijktijdige veranderingen en uitdagingen catalogiseren die zich tijdens die geschiedenis hebben afgespeeld en nog steeds afspelen. Er wordt altijd een deel van de overlevering weggesneden en daarom vertoont ze kloven. Wat een volledig verhaal zou moeten zijn, is enkel waarneembaar vanuit een blik die buiten de geschiedenis en onszelf staat. Toch is het binnen deze hiaten dat de kaarten van de actuele geschiedenis opnieuw geschud kunnen worden en ongeziene vormen van overlevering zich kunnen ontwikkelen. Dit is ook het geval voor het werk dat BBOT uitvoert: geschiedschrijven door een dynamisch archief op te bouwen van lokale, gesproken ervaring. De drijfveer van deze microgeschiedenis is het geluid, met de stem als geschrift. De stem als noodzakelijk micro-spoor tegen elke tekstuele aanval en elke visuele aanwezigheid. De geluidscollectie van BBOT – een ongedefinieerde verzameling aan stemmen en geluiden – vormt een levende en organische biografie van de stad. Ze weerspiegelt de stad hoe die soms is, misschien was of zou kunnen zijn.

Brussel Behoort Ons Toe (BBOT) is een organisatie die sinds 2000 sociaal-artistieke geluidsprojecten uitvoert met stadsbewoners en geluidskunstenaars in Brussel en daarbuiten. Het doel is om de verschillende identiteiten van de stad te bevragen, een stem te geven aan haar bewoners en zowel sociale als culturele verandering teweeg te brengen. De sociale dimensie zit in het weven van nieuwe netwerken en de vele ontmoetingen. Op lokaal niveau (de wijk, de straat, de stad) worden de individuele kracht en het collectief versterkt door de verbeeldingskracht aan te spreken en samen te creëren, vertrekkende vanuit de behoeften van de mensen of de plek zelf.

BBOT verzamelt in samenwerking met bewoners stemmen, verhalen en geluiden van de stad en ontsluit ze in de vorm van artistieke geluidsproducties. De geluiden worden op een professionele manier opgenomen en worden duurzaam bewaard (gedigitaliseerd) in een voor iedereen toegankelijke online databank. De verzamelde geluiden vormen op hun beurt de basis voor nieuwe klankcreaties. De wisselwerking tussen de stad, bewoners, geluidskunstenaars en partnerorganisaties vormt de kern van de organisatie en de projecten. Deze dynamiek is tegelijk georganiseerd en organisch. Ze is tegelijk situationeel en permanent. Ze is steeds in ontwikkeling en de vrucht van 17 jaar participatief werk in een grootstad.

De organisatie heeft als doel om via klankkunst en klankbeleving bewoners aan te zetten om actief deel te nemen aan het wordingsproces van hun persoonlijke en collectieve stad. Via een sociaal-artistiek proces vermenigvuldigen we de toekomstperspectieven op het leven in de stad en we laten deze fungeren als motor voor sociale en/of culturele verandering. De artistieke geluidsproducties nodigen het publiek uit anders te kijken naar wat al bestaat.

DENKBEELDIGE WIJKEN ALS PROJECT

Denkbeeldige Wijken (DW) is een project bedacht door BBOT dat uitgevoerd werd in verschillende wijken. BBOT werkte hiervoor steeds samen met bewoners, mensen die in de wijk werken en lokale organisaties. Het doel van de organisatie was om te werken rond

De 'demand-driven' methodologie is gebaseerd op de werkelijke behoeften van de deelnemers en dit niet enkel aan het begin maar doorheen het wordingsproces; de noden en eisen die gaandeweg naar boven komen, kunnen het oorspronkelijke plan beïnvloeden.

De 'community-based' methodologie houdt in dat de deelnemers bij elke stap betrokken worden en dat hen de mogelijkheid wordt geboden om het wordingsproces te beïnvloeden en hun stem te laten horen. Deze aanpak vereist een grote flexibiliteit van de projectverantwoordelijke; de leden van de gemeenschap moeten gezien worden als

gelijkwaardige partners. Deze methode waardeert de deskundigheid van de deelnemers en concentreert zich op hun sterktes in plaats van op hun zwaktes en moedigt hen aan om te reflecteren over hun eigen ervaringen.

wat niet bestaat in een wijk, zoals voorwerpen of plaatsen die niet meer bestaan, nog niet bestaan of niet kunnen bestaan. Deze afwezigheden werden gebruikt als hefboomen voor sociale, culturele en persoonlijke transformatie. Het project was experimenteel.

Het vertrekpunt van het project was een denkoefening die begon met de vraag 'zijn er in deze wijk denkbeeldige of verdwenen voorwerpen en plaatsen die een sociale, publieke of collectieve functie zouden kunnen hebben?' We richtten deze vraag naar iedereen die in de wijk woonde of werkte en in verschillende begeleidde groepen gingen de deelnemers in dialoog over de voorwerpen en plaatsen die zouden kunnen bestaan. Het was onze bedoeling dat de discussie de aanleiding zou vormen voor een diepere reflectie over de wijk en dat de deelnemers op een andere manier zouden kijken naar wat er al aanwezig was. Het geheel werd op sociaal-artistieke wijze ontsloten door zowel professionele kunstenaars als mensen die in hun vrije tijd met kunst bezig waren. De denkbeeldige plaatsen en objecten zijn ongeziene fragmenten die weergeven hoe de wijk soms is, zou kunnen geweest zijn of zou kunnen zijn.

DW ging van start op 1 augustus 2014. Tijdens de periode 2014–2016 werd DW gerealiseerd in twee Brusselse wijken. Er werd vertrokken vanuit een gemeenschappelijk kader maar beide projecten evolueerden en groeiden in functie van hun eigen context. De uiteindelijk gebruikte methodologieën waren verschillend en deze hebben ook geleid tot verschillende resultaten.

DENKBEELDIGE WIJKEN I — ANNEESSENSWIJK

Periode	augustus 2014 – juli 2015
Locatie	Lemonnierlaan, Zuidlaan, Slachthuisstraat, Anneessensstraat en Zespenningenstraat
Deelnemers	193
Partners	BRAVVO, Communautair Centrum Anneessens, Webradio Mobile, Tram 66, Bewonersgroep Anneessens, Groep van handelaars Anneessens, MAD in Situ, ASE Anneessens, KWB, De Buurtwinkel, L'Ouvroir, Odisee Hogeschool, ZSenne Art Lab, Arkostudio, Fabrik Recyclart, Convivence asbl
Resultaten	Kaarten, Tentoonstelling, Bibliotheek, Parlement, Documentatie van het wordingsproces
Financiering	VEG/Stedenfonds, Stad Brussel/Cultuur, Federatie Wallonië-Brussel/Education permanente

De Anneessenswijk was de eerste wijk waar DW van start ging. Van augustus 2014 tot september 2015 ging BBOT er samen met bewoners en wijkorganisaties op zoek naar denkbeeldige of verdwenen plaatsen en voorwerpen. Deze plaatsen en voorwerpen vormden het onderwerp van een publieke dialoog en werden door bewoners samen met BBOT getoond in een tentoonstelling in ZSenne Art Lab.

Denkbeeldige Wijken 1: Anneessens (DW1) volgde het *bottom-up* principe: methodologisch gezien is het project *community-based* en *demand-driven*, zonder zich daartoe te beperken. We wilden immers verder gaan dan de klassieke participatieve modellen, die voornamelijk stoelen op goede wil en vrije tijd. We probeerden de buurtwerkers van meet af aan bij het project te betrekken en hen aan te

[fig.1, fig.2]

[fig.3, fig.4]

[fig.5]

zetten tot een goed evenwicht tussen productiviteit en culturele participatie. Het doelpubliek omvatte al wie in de wijk woonde en werkte. In dit experimentele proces stelde BBOT de volgende doelstellingen voorop: zoeken naar een lokale en collectieve identiteit, benadrukken van de culturele en symbolische referentiepunten van de wijk, stimuleren van burgerlijke verbondenheid, versterken van de interculturele dialoog, begeleiden en motiveren van minderheden, verzamelen en creëren van duurzaam documentair bronmateriaal.

BBOT trachtte op diverse en experimentele wijzes een breed doelpubliek aan te zetten tot culturele participatie en hun participatie op verschillende manieren te documenteren en tastbaar te maken. BBOT poogde in de verschillende fasen de creativiteit van denken en handelen collectief te stimuleren, vertrekkende van persoonlijke ervaringen en verlangens. Vanuit deze interculturele dynamiek beoogde DW een groeiende betrokkenheid van de bewoners met de wijk, een toe-eigening van de wijk en de ontwikkeling van een collectief toekomstperspectief waarin zowel gelijkenissen als verschillen hun plaats kregen.

DE METHODE ZOALS ZE ZOU KUNNEN ZIJN FASE I — VERKENNEN

BBOT realiseerde in 2013 al het project Anneessens Palace [fig.1, fig.2] in deze wijk. Dit vergrootte de geloofwaardigheid van het nieuwe project en maakte het mogelijk om te bouwen op een bestaand netwerk van partners.

We experimenteerden met verschillende vormen van communicatie om ruchtbaarheid te geven aan het project: contact opnemen met partnerorganisaties en buurtbewoners, opstellen van een infofiche voor wijkorganisaties en wijkbewoners waarin de verschillende projectfasen werden voorgesteld en uitgelegd, organiseren van een informatievergadering [fig.3, fig.4] om het project verder toe te lichten en wijkorganisaties en buurtbewoners de kans te geven hun visie op het project te delen. Vanaf het begin werd aangekondigd dat het eindresultaat in de vorm van een tentoonstelling zou gepresenteerd worden en het opgestelde werkplan werd bijna volledig uitgevoerd zoals oorspronkelijk voorzien.

Tijdens deze eerste fase werden er tien werkgroepen [fig.5] gevormd. Sommige waren verbonden aan bestaande lokale organisaties of wijkcomités terwijl bij andere vrijwilligers een trekkersrol speelden. Daarnaast waren er ook wijkbewoners die aan het project deelnamen zonder zich bij een werkgroep aan te sluiten.

FASE 2 — VERZAMELEN

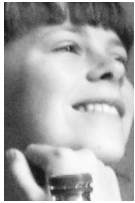
BBOT verzamelde plaatsen en voorwerpen, en documenteerde de achterliggende verhalen in geluid en beeld. In het kader van bestaande activiteiten (conversatietafels, lessen, workshops...) ontstond er een sociale en interculturele dialoog rond de plaatsen en voorwerpen. Elke werkgroep had een eigen methodiek en functioneerde op een andere manier. BBOT stimuleerde op diverse manieren de deelname van verschillende culturele groepen die een eigen referentiekader hadden.

Hierna volgt een overzicht van de verschillende stappen die ondernomen werden:

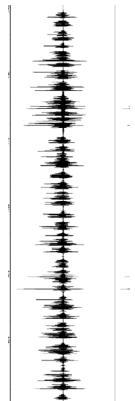
— Tijdens groepsbijeenkomsten gingen deelnemers op zoek naar denkbeeldige of verdwenen plaatsen en voorwerpen die een

[fig.6]

[fig.7]

[geluidscapsule]
Kajaks
'Water. Geen straten meer. De bodem is van zand en ik zie koralen en vissen.'

[fig.8]

functie kunnen hebben voor het collectieve, lokale leven in de wijk. Terwijl ze hierover in dialoog traden, maakten ze met balpen een tekening op a5-papier [fig.6]. Op de achterkant noteerden ze hun naam, het uur en de datum, de plaats waar ze zich bevonden, de naam van hun denkbeeldige plaats of voorwerp, de locatie waar dit zich zou bevinden, een beschrijving en een korte argumentatie. Via de tekening scherpten de deelnemers hun verbeelding aan, eigenden ze zich hun eigen verbeelding toe en maakten ze hun idee tastbaar voor anderen. Tegelijkertijd was de tekening een geheugensteun voor later in het project.

– Vervolgens nam iedereen met een wegwerpcamera een foto van de locatie in de wijk waar het voorwerp of de plaats zou komen. Het geheel van foto's toonde niet alleen hoe de wijk er vandaag uitziet, maar gaf tevens weer welke plaatsen anders zouden kunnen zijn.

– Aanvankelijk deden de deelnemers voornamelijk voorstellen die de wijk op kleine punten zouden verbeteren, zoals meer banken en minder afval. Na enkele sessies en bijeenkomsten gaven de deelnemers zich over aan hun verbeelding en kregen de plaatsen en voorwerpen een ander karakter: een berg, een met glas overdekte vlindertuin, rivieren i.p.v. straten... We vertrokken van de denkbeeldige plaatsen en voorwerpen en kwamen tot een ruimte voor positieve uitwisseling, groeps gesprekken en een collectieve reflectie over het eigen leven, culturele waarden en normen, identiteit, migratie en de wijk.

– Bij alle denkbeeldige plaatsen en voorwerpen hoorde een verhaal [fig.7]. BBOT probeerde daarom elke deelnemer te interviewen en samen met hen in hun verbeelding te duiken. In deze interviews beschreven de deelnemers de utopische plaatsen of voorwerpen, beargumenteerden ze de redenen voor het mogelijke bestaan ervan, vertelden ze wat de wijk voor hen betekende en legden ze uit op welke manier hun denkbeeldige plaats of voorwerp verwees naar hun eigen culturele identiteit, levensloop en verlangens. BBOT stelde voor de interviews een vragenlijst op en deze peilde ook naar de redenen waarom deelname aan een project zoals DW waardevol kan zijn. De interviews vonden plaats op diverse locaties: bij mensen thuis, op café, op een plein of tijdens een activiteit. Voor alle plaatsen en voorwerpen werd een geluidscapsule gemaakt die beluisterd kon worden tijdens de tentoonstelling in juni 2015. De interviews werden tevens digitaal ontsloten in de verhalenbank van BBOT.

– Alle verzamelde informatie over de plaatsen en voorwerpen werd door BBOT gebundeld en geordend in een inventaris van denkbeeldige en verdwenen plaatsen en voorwerpen. Interessant is het feit dat deze structuur wringt met de vrijheid van denken en de moeilijk te structureren verbeelding. Deze frictie tussen formeel en informeel, tussen fictie en realiteit was ook zichtbaar toen de deelnemers op de achterzijde van de tekening de gegevens over zichzelf, het tijdstip... noteerden. Voor velen was dit een bijkomstigheid.

FASE 3 — CARTOGRAFIE

– BBOT zag het in kaart [fig.8] brengen van de wijk als een tussentijds hulpmiddel voor de collectieve creativiteit en de kaart was het resultaat van een bundeling van de verschillende denkbeeldige voorwerpen en plaatsen. BBOT wilde een subjectieve presentatie maken van de denkbeeldige wijk en vertrouwde de uitvoering van de kaart toe aan een graficus uit de Anneessens wijk.

FASE 4 — CO-CREATIE EN TOONMOMENT

De deelnemers werkten in groep of alleen hun denkbeeldige plaats of voorwerp op artistieke wijze uit. Het was niet de bedoeling om de denkbeeldige plaatsen en voorwerpen effectief te realiseren, maar wel om het project weer te geven op verschillende manieren en met verschillende materialen. Dit artistieke en creatieve proces werd voor sommige groepen begeleid door BBOT.

FASE 5 — VERWERKING, ARCHIVERING, NAZORG EN REFLECTIE

BBOT verwerkte al het materiaal dat tijdens het project werd verzameld en bewaart alles op een duurzame manier in haar verhalendatabank. Tijdens deze fase bestudeerden we het materiaal met als doel te reflecteren over de gebruikte participatieve methodes in functie van de beoogde resultaten. Deze fase was belangrijk voor de afronding van DWI, maar diende tegelijkertijd ook als voorbereiding op 'Denkbeeldige Wijken 2: Noordwijk'. De tentoonstelling vormde het sluitstuk van DWI, maar dat wilde niet zeggen dat we de Anneessenswijk meteen weer verlieten. We zorgden voor de nodige opvolging en ondersteunden wijkorganisaties en bewoners voor het autonómiseren van de ontstane dynamieken:

– Verschillende deelnemers van DW volgden hun traject in het kader van *Build Your Own Park* (<https://samenlevingsopbouwbrussel.be/wat-doen-we/projecten/herstelrechtanneessens/>). BBOT ondersteunde hun deelname en nam het participatieve proces en de realisatie op in geluid. Op deze manier ontstond er een kruisbestuiving tussen de twee projecten die de deelnemers ten goede kwam.

– BBOT ondersteunde een van de deelnemers bij het schrijven en indienen van een aanvraag bij stad Brussel voor het verkrijgen van een subsidie voor het realiseren van zijn denkbeeldige plaats (monument van de solidariteit).

– Tentoonstelling *Imaginer Anneessens Verbeelden*: BRAVVO bracht de resultaten van verschillende projecten in de Anneessenswijk samen, namelijk *Insjalet*, *Parkstories*, *Build Your Own Park* en *DW*. Deze projecten verbeeldden aan de hand van persoonlijke verhalen in tekst, beeld of geluid het heden en de toekomst van de publieke ruimtes en het gebruik ervan.

DENKBEELDIGE WIJKEN 2 — NOORDWIJK

Periode	november 2015 — juni 2016
Locatie	de Antwerpsesteenweg, die drie wijken doorkruist: Noordwijk, Schaarbeek en Sint-Joost ten Node.
Deelnemers	III
Partners	Lokaal Dienstencentrum De Harmonie, Huis van het kind, Vluchtelingenwerk Vlaanderen (Soeppunt en Startpunt), FIS, Chez Lucia, Sint-Rochusparochie, Sint-Rochus Burundees Koor, Huurdersunie, Woningfonds van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Ulu Camii Moskee, Centre sportive et culturel Pôle Nord, Lakense Haard
Resultaat	Audiovisuele wandeling <i>Nordic Walking</i>
Financiering	VGC/Stedenfonds, Stad Brussel/Cultuur, Federatie Wallonië-Brussel/Education permanente

Van oktober 2015 tot september 2016 was BBOT actief in de Noordwijk, op de Antwerpsesteenweg. Gedurende acht maanden verzamelde BBOT verhalen en observaties op de steenweg. Deze

vormden het vertrekpunt voor een reeks workshops en bijeenkomsten met tijdelijke en permanente bewoners. Het resultaat van de ontmoetingen werd ontsloten in een audiovisuele wandeling op de steenweg.

De doelstellingen en de resultaten van *Denkbeeldige Wijken 2: Noordwijk* waren dezelfde als die van *DW1*, maar werden op een andere manier gerealiseerd. We vertrokken vanuit de ervaringen opgedaan in de Anneessenswijk en een eerste kennismaking met de Antwerpsesteenweg, en ontwikkelden een andere methodologie en inhoudelijk in steek voor het tweede deel van het overkoepelende project *DW*:

— BBOT werkte vanaf het begin samen met de artieste Chiara Colombi, die samen met de organisatie het sociaal-artistieke concept uitwerkte en realiseerde. Hierbij ging er bijzondere aandacht naar een gevarieerde en duurzame samenwerking tussen bewoners, de kunstenaar en BBOT met het oog op een participatieve creatie en ontsluiting.

— In *DW1* ging BBOT op zoek naar de verhouding tussen de verbeelding en de publieke ruimte in de wijk, maar in *DW2* lag de focus voornamelijk op verhalen van bewoners in relatie tot het landschap. *DW2* werd met een beperktere groep mensen uitgevoerd en legde meer de nadruk op het traject van enkele individuen.

Naast het organiseren van workshops, ging BBOT op zoek naar bewoners die ook op andere manieren wilden deelnemen. Zo wilden we niet enkel het publiek verbonden aan bepaalde lokale organisaties aanspreken, maar ook aan de slag gaan met tijdelijke bewoners en passanten, zoals de vluchtelingen, die een belangrijk onderdeel vormden van de Antwerpsesteenweg. Het werken met deze doelgroep hield een tijdsbeperking in, gezien veel vluchtelingen slechts enkele dagen in de noodopvang langsheen de Antwerpsesteenweg verbleven.

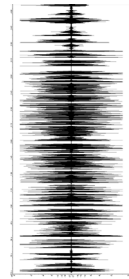
— Het 50-jarige Manhattanplan, de geschiedenis van de wijk en de vluchtelingen crisis waren zodanig aanwezig in de interviews dat BBOT ervoor koos om deze thematiek als rode draad voor het project te kiezen. Door tijdsgebrek is BBOT er niet in geslaagd om verder te gaan dan de geschiedenis van de wijk en meer toekomstgericht te werken. Wel gaven de verzamelde verhalen de verschillende betekenislagen van een wijk weer en spraken de geluidsfragmenten en de installaties tot de verbeelding van de deelnemers en de bezoekers van de audiovisuele wandeling.

DE METHODE ZOALS ZE ZOU KUNNEN ZIJN

FASE 1 — VERKENNEN

BBOT maakte samen met kunstenaars kennis met de omgeving aan de hand van documenten, wandelingen en verkennende gesprekken met bewoners en organisaties. In deze fase werd de steenweg ook in drie verschillende delen opgedeeld. De scheidingslijnen werden aangegeven door de bewoners zelf en de drie delen vormen de basis van het project: 1. Ijzer — Simon Bolivarlaan 2. Simon Bolivarlaan — Masuistraat 3. Masuistraat — Jules de Trooz.

We communiceerden pas naar het einde van het project toe over de vorm waarin het eindresultaat zou gepresenteerd worden (audiovisuele wandeling) omdat dit idee slechts gaandeweg bedacht en uitgewerkt werd.

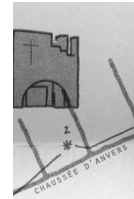
[geluidscapsule]

[fig.9]

[geluidscapsule]

[fig.10]

FASE 2 — VERZAMELEN

In deze fase verzamelde BBOT verhalen [geluidscapsule], geluiden en bewegingen die verband hielden met het leven van de bewoners, landschappen, verbeelding en de Antwerpsesteenweg. We gingen op zoek naar een impliciete verbeelding die schuilgaat in het gesproken woord, alledaagse trajecten en handelingen, bewegingen en de relatie tot de Antwerpsesteenweg. De verbeelding bevond zich dus in het intieme spreken waarin bepaalde plaatsen en landschappen zich onthullen. Het verzamelen gebeurde op verschillende manieren: via lokale organisaties, d.m.v. spontane ontmoetingen, via Radio Harmonie [fig.9 + geluidscapsule] die ontstond vanuit de samenwerking tussen het Lokaal Dienstencentrum De Harmonie en BBOT. Het was een lokaal radioprogramma dat werd opgenomen in een zelfgemaakte radiostudio in de oude veilingzaal van De Harmonie en maandelijks uitgezonden op Radio Panik (105.4 fm). Tijdens de radio-opnames werden verhalen verzameld en maakten de luisteraars kennis met een divers publiek dat al dan niet verbonden was aan het Dienstencentrum. Dankzij Radio Harmonie werd er op een meer participatieve manier gebruik gemaakt van geluid dan in *DW1*.

FASE 3 — CO-CREATIE EN TOONMOMENT

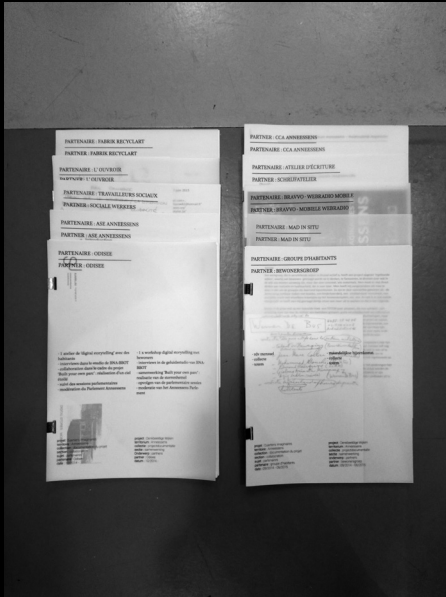
In deze fase was het de bedoeling dat de deelnemers hun verbeelding en verhalen over hun persoonlijke en lokale verleden, heden en toekomst deelden met andere bewoners en hierover in dialoog gingen waardoor de verschillende perspectieven op de directe leefomgeving transformeerden. Om dit te verwezenlijken, organiseerde BBOT in samenwerking met kunstenaar een reeks workshops en bijeenkomsten waarin de deelnemers met elkaar in dialoog traden aan de hand van bewegingen en het gesproken woord. We organiseerden deze workshops bij vier verschillende organisaties met telkens een ander doelpubliek: in de Harmonie (met een voornamelijk ouder publiek), in het Huis van het Kind *La Symphonie* (met kinderen), in samenwerking met Soeppunt Vluchtelingenwerk (met vluchtelingen) en in de Sint-Rochusparochie tijdens de wekelijkse kledingdistributie. De bijeenkomsten werden opgenomen in video en in geluid. Het verzamelde materiaal werd gebruikt om een genuanceerd en collectief verhaal te maken om te gebruiken tijdens de audiovisuele wandeling *Nordic Walking*.

FASE 4 — CARTOGRAFIE

BBOT gebruikte het verzamelde audiovisuele materiaal om een plan van de wijk te maken en creëerde op die manier een denkbeeldige kaart [fig.10] van de Antwerpsesteenweg. Deze denkbeeldige kaart werd uitgegeven in het kader van het toonmoment in juni en diende als illustratief materiaal en als wegwijzer voor het publiek op het audiovisuele parcours.

FASE 5 — VERWERKING, ARCHIVERING, NAZORG EN REFLECTIE

Het verzamelde materiaal werd door BBOT duurzaam verwerkt, gearhiveerd en ontsloten. Tijdens een publieke evaluatie werd het project onder de loep genomen. Samen met partnerorganisaties gingen we na hoe de ontwikkelde dynamieken na het project autonoom konden blijven verder bestaan. *Nordic Walking* werd ook opnieuw georganiseerd in het kader van de festiviteiten rond 50 jaar Noordwijk (september 2016) en ook in het kader van een schooluitstap (Odisee).

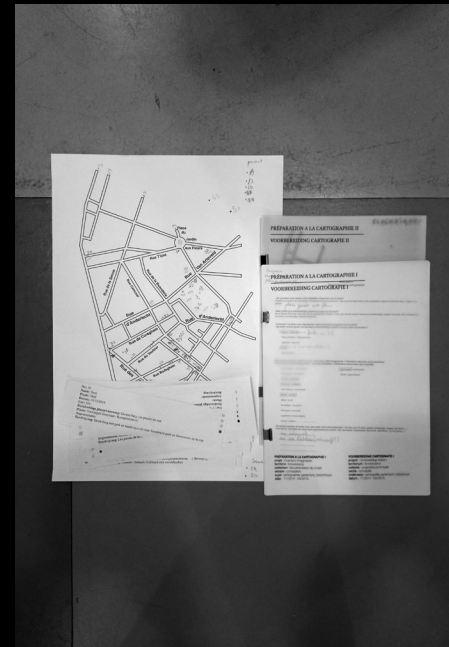
[fig.5] Denkbeeldige Wijken Anneessens - werkgroepen

[fig.6]

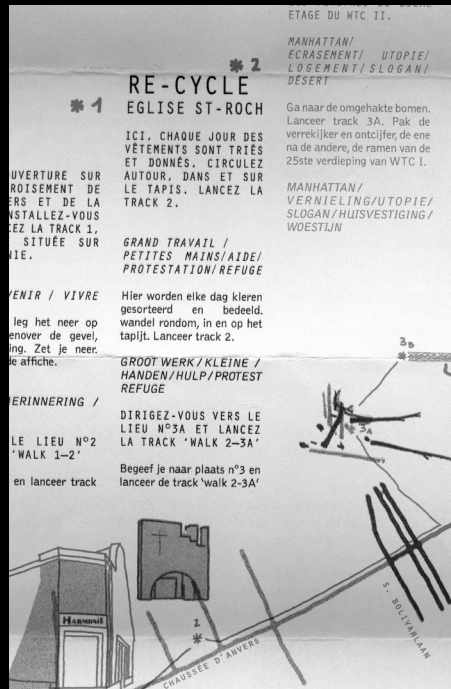
[fig.7] Denkbeeldige Wijken Anneessens - opname binnen het werkgroep 'bewoners'

[fig.8] Denkbeeldige Wijken Anneessens - documentatie van het cartografie proces, toegankelijk bij het Anneessens Bibliotheek, juni 2015

Denkbeeldige Wijken Noordwijk - Radio Harmonie bij het lokaal diensten centrum De Harmonie, maart 2016

Denkbeeldige Wijken Noordwijk - Nordic Walking map, juni 2016

Deze publicatie presenteert de methodologische praktijken waarmee BBOT experimenteerde in de eerste twee edities van het project *Denkbeeldige Wijken*. We werkten rond zeven clusters die elkaar goed aanvullen: de toekomst, de cartografie, het verzamelen, de samenwerking, het sociaal-artistisch proces, de publieke ruimte en het archiveren. Samen vormen ze een geheel dat kan uitgevoerd worden op verschillende manieren, in diverse gebieden, met uiteenlopende middelen en met allerlei ambities. Het leidt tot een belangrijk perspectief dat ook een engagement inhoudt: de emancipatie van mensen, het delen van kennis, de erkenning van lokale expertise, het bepalen van gemeenschappelijke perspectieven, het her-toe-eigenen van onze geschiedenis en de verdediging en valorisatie van de collectieve intelligentie en participatieve processen die zich vaak in de schaduw bevinden, maar wel altijd aan het werk zijn.

Elke cluster wordt geïllustreerd door middel van beelden, geluiden, documentaire sporen of verkregen resultaten. Sommige bevatten ook de onderdelen 'Tip' of 'Experiment als methode'. De tips kunnen gemakkelijk in een ander project toegepast worden. 'Experiment als methode' presenteert concrete acties die in het project genomen werden als *ad hoc* en *in situ* oplossingen, die direct verband houden met de problemen die de kop opstaken.

I. TOEKOMST ALS METHODE

'The future is not always what comes after.' Individueel en generationeel erven we potentiële toekomst die we zelf niet actief hebben opgebouwd. Zij worden aan ons overgedragen via ideologieën, economische plannen, een tijdsgebonden waardenkader, een sociale groep... En net als mensen, erven plaatsen en gebieden ook bepaalde potentiële toestanden. Het activeren van de perspectieven op de stad van morgen, het opnemen van deze perspectieven in geluid en het inzetten van de creativiteit en de participatie van bewoners, betekent bijgevolg ook het erkennen van toekomstbeelden die worden doorgegeven en passief worden ontvangen. Het emanciperen van de toekomst is het emanciperen van de verschillende toestanden, die zich tegen, naast, boven, in en onder elkaar bevinden. Het is het uitspelen, het herschikken en lanceren van deze toestanden. De toekomst is brandend actueel. We vouwen het begrip 'toekomst' open en gaan uit van een veelheid aan persoonlijke, lokale en globale potentiële toestanden, waarin het verleden en het heden schuilen.

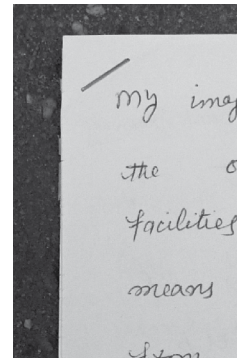
Het verleden kan verdelen wat de toekomst kan verenigen. Elke levensloop is uniek, maar een gemeenschap kan de toekomst lokaal en collectief 'activeren' en opbouwen. Een van de kenmerken van onze sociaal-artistieke methode is dat we de 'toekomst' niet zien als een tijdsaanwijzing, maar als een werkhypothese, als (denkbeeldig) gebied dat verkend kan worden, als hefboom in het hier en nu voor het uitvinden van een nieuw heden.

I.1. A POTENTIAL HISTORY

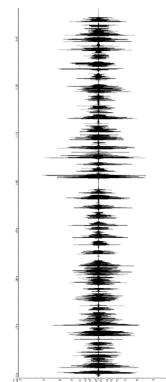
'Toekomst als methode' heeft als doel om het mogelijke en de mogelijkheden te verdedigen tegen het waarschijnlijke en het voorspelbare. Het wil zich verzetten tegen het idee dat 'sommige zaken niet anders kunnen en dat er geen andere keuzes mogelijk zijn' door een tijd en een plaats aan te bieden waarin we alert kunnen zijn voor wat zou kunnen zijn, ons open te stellen voor wat zal zijn en te onderzoeken wat mogelijk is. Voor deze werkmethode proberen we lokale plaatsen te lezen, te bewonen en te transformeren. We proberen ook onszelf te transformeren: 'Wat zouden we kunnen zijn? Wat zouden we kunnen doen?'. We proberen weg te breken van de opgelegde toekomst, de gesloten horizon en de beperkte ruimte waarin onze gedachten opgesloten kunnen blijven zitten. De toekomst houdt verband met het heden en is een middel om de verbeelding te stimuleren en ons met een andere blik te laten kijken naar onszelf, de anderen en de huidige tijd. De mogelijke toestanden van uit het verleden zijn talrijk en kunnen ons de indruk geven dat we leven in een tijd die komt nadat

geven. Door de wijk rechtstreeks aan te spreken, maken we gebruik van een meer poëtische manier om ons uit te drukken. Dit gebruik kan ervoor zorgen dat onze visie op de werkelijkheid verandert.

TIP 01 Het is een goed idee om in groepjes van twee of drie te werken. Persoon A kan dan vertellen over onze denkbeeldige toestanden, plaatsen en voorwerpen. Persoon B kan door middel van vragen helpen bij het bedenken en het verduidelijken van zijn/haar visie. Deze persoon zal de verkregen informatie ordenen en beslissen hoe ons voorstel aan de rest van de groep zal voorgesteld worden. Het uitleggen van een voorstel kan ervoor zorgen dat er nieuwe visies ontstaan en de groep aanmoedigen om nog vrijer met de verbeelding om te gaan. Het personificeren van een onderwerp kan ook de verbeelding stimuleren. We kunnen rechtstreeks tegen de wijk spreken en haar een nieuwe naam

[fig.11]

[geluidscapsule]

Als je een drukke dag hebt gehad, dan kan je in de Bodeghemstraat je schoenen uitdoen en op blote voeten wandelen.

alles zich al heeft afgespeeld. De kracht van de projectie die zich in utopieën bevindt, lijkt verdwenen te zijn en met haar ook het streven naar een ideaal en het verlangen naar een radicale transformatie. Het lijkt alsof de utopie conservatief is geworden: het ideaal van onze samenleving lijkt de status quo te zijn. We moeten de potentiële toestanden (samen) bouwen en herbouwen: we werken aan een onvoltooide toekomst waar we zelf deel van uitmaken.

I.2. HET DENKBEELDIGE OPWEKKEN

In het kader van DW betekent 'Toekomst als methode' dat we aan de verbeeldingskracht van elke deelnemer werken. We ondersteunen de persoon in zijn of haar visie en creatie van een denkbeeldige plaats of voorwerp. In DWI vroegen we elke deelnemer om het voorwerp of de plaats op een kaart van de wijk aan te duiden, te tekenen [fig.11] en te benoemen. Benoit, een van de deelnemers, bedacht oversteekplaatsen die op een jungle [geluidscapsule]

leken en lianen bevatten waarmee hij van bij zich thuis naar beneden kon komen. Een andere deelnemer verbeeldde een zachte ondergrond waarop iedereen op blote voeten zou lopen. Zachte grond [geluidscapsule], een vindertuin [geluidscapsule], een sterrenhemel [geluidscapsule]

... Deze ideeën waren zeldzaam en kostbaar. De meesten van ons hebben moeite om iets te bedenken en te vertellen. Alsof de alomtegenwoordigheid van fictie (tv, bioscoop, boeken, internet) ervoor zorgt dat persoonlijke fictie onmogelijk wordt en onze vaardigheden om iets te bedenken dat (nog) niet bestaat, geblokkeerd worden. Hier komt het onderwerp 'empowerment' aan bod: ik heb het recht, ik mag verhalen vertellen, ik mag de toekomst bedenken, mijn verbeelding ontwikkelen. Het is echter soms nodig om mensen eraan te herinneren dat de verbeelding geen leugen is. Sommige deelnemers voelen zich niet comfortabel bij het idee dat ze zaken moeten zeggen die niet waar zijn of die hier en nu niet waar kunnen zijn. Zij moeten gerustgesteld worden dat de verbeelding geen vervalsing is en moeten herinnerd worden aan onze intenties. Ze kunnen ook de indruk hebben dat het nutteloos is om een beroep te doen op de verbeelding. Het is dan nodig om hen het doel van het project uit te leggen en hen duidelijk te maken wat we samen kunnen bereiken. Het feit dat we in groepen werken, zorgt er vaak voor dat de deelnemers beter begrijpen waarom we het project op deze manier uitvoeren. Het helpt ook bij het aanpakken van de moeilijkheden die zij ondervinden bij het vertellen en verbeelden (TIP 01).

I.3. DE BLIK OP HET HEDEN RICHTEN

Als we de toekomst gebruiken om aan de huidi-

EXPERIMENT ALS METHODE

Waarom vooral werken in wijken waar toevallig veel sociaal-culturele activiteiten plaatsvinden? Waarom naar wijken gaan waar de grenzen duidelijk zichtbaar zijn? Waarom veronderstellen dat wijk A een bepaalde behoefte heeft en wijk B niet? Het is interessant om van de gebaande paden af te wijken en andere gebieden te ontdekken. Elk gebied kent haar eigen specificiteiten, verborgen schakten, onzichtbare zones en een vaak onbekende vorm van diversiteit. Op ontdekking gaan in gebieden waarover amper wordt gesproken kan een bijzondere rijkdom onthullen. Daarom koos BHOJ ervoor om de derde editie van Denkbeeldige

TIP 02 Let erop dat de deelnemers niet blijven hangen in praktische en stedenbouwkundige zaken. Ze moeten experimenteren om de verbeelding te kunnen bevrijden en te stimuleren.

ge situatie te ontsnappen, vormen alle voorgestelde visies eigenlijk foto's van vandaag. Ze gaan allen over het heden. Het wordt op een andere manier gebracht, maar toch slaan ze op het heden. 'Toekomst als methode' bestaat erin om anderen te doen luisteren naar onze visies over en voor morgen om op die manier een ander heden te doen ontstaan. Vorm geven aan deze visies heeft nog een ander doel, namelijk het creëren van sporen. We willen deze visies over de toekomst archiveren zodat we later kunnen zien wat ze ons over de wereld van vandaag kunnen leren (TIP 02).

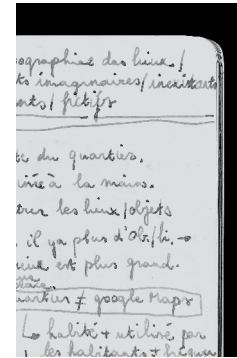
II. CARTOGRAFIE ALS METHODE

Cartografie helpt ons om een gebied af te bakenen en het te verkennen en te leren kennen. Daarnaast is het ook een instrument dat participatie mogelijk maakt en kan het het eindresultaat van een project vormen.

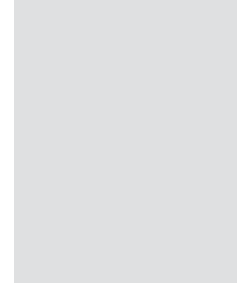
2.1. EEN GEBIED KIEZEN

Hoe kies je als organisatie een gebied voor een participatief project? Waarom deze plek en niet een andere? Voor haar verleden, heden of toekomst? Omdat we er al eens gewerkt hebben? Omdat we er nog nooit gewerkt hebben? Uit gemakzucht? Uit verlangen? Uit opportunisme? Omdat ze overeenkomt met een wijk die betekenis heeft voor zijn bewoners (bv.: Anneessens)? Omdat het gebied meerdere wijken doorkruist (bv.: Antwerpsesteenweg)? Omdat het ons dringend tijd lijkt om daar te werken? Omdat de plek verwaarloosd wordt? (EXPERIMENT ALS METHODE 01)

Hoe kunnen we het best het gebied afbakenen eenmaal de plaats waar we zullen werken gekozen (of aanvaard) werd? Zijn er natuurlijke barrières, culturele grenzen, gewoontes? Van welke wegen maken de inwoners gebruik? Van welke niet? Welke onzichtbare grenzen lijken onoverkomelijk? Door te verkennen, kunnen we in contact komen met het gebied en de grenzen ervan bepalen. Deze grenzen zijn belangrijk aangezien ze gevolgen hebben voor het volledige project. Het is noodzakelijk om rekening te houden met de breuklijnen en tegenstellingen die zich in het hart van een gebied kunnen bevinden. Wij werden hiermee geconfronteerd tijdens *DWI*. Het project speelde zich af op het Anneessensplein, een populaire plaats in de wijk. Enkele straten verderop bevindt zich het Bloemenhofplein, een locatie die met het fenomeen van gentrificatie wordt geconfronteerd doordat de nieuwe bewoners andere culturele gewoonten hebben. Omwille van logistieke redenen werd de afsluitende tentoonstelling in dit in verandering zijnde deel van de wijk gehouden. De locatie bevond zich dus op een steenworp afstand van het Anneessensplein, maar voor sommige deelnemers was de afstand te groot: de locatie was te ver verwijderd van hun gebruikelijke

[fig.12]

photo avec les
deux CARTES

[fig.13]

TIP Probeer om het gebied in kaart te brengen door op straat elementen te noteren op een leeg blad. Gebruik deze kaart dan als voorwendsel om met mensen in contact te komen. Betrek voorbijgangers bij het proces en laat ze de gaten in de kaart opvullen. Teken daarna hun subjectieve kaart. Wat bestaat er volgens hen? Wat bestaat er niet meer? Wat zal er in de toekomst veranderen?

routes en van hun wijk zoals zij die kenden. Voor hen voelde het aan alsof ze zich in het gebied van 'anderen' zouden moeten begeven. Meerdere deelnemers waren dan ook niet aanwezig op de tentoonstelling.

2.2 EXPLORATIEVE CARTOGRAFIE

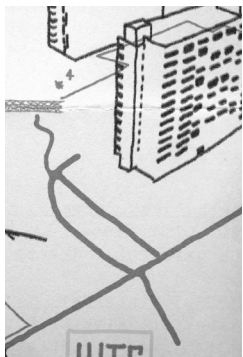
Hoe een gebied ontdekken? Wij stellen voor om van de gebaande paden af te wijken, rond te wandelen, stil te staan, te observeren [fig.12] en zich te laten observeren, te tekenen, te schrijven, te letten op de grote lijnen en op de kleine details, het toeval toe te laten en ontmoetingen een kans te geven. De ontdekkingsfase laat toe om kennis te maken met een wijk en biedt de bewoners de gelegenheid om de organisatie te leren kennen.

Vraag mensen wat er in de wijk ontbreekt. Controleer dit door zelf de wijk te verkennen en door gebruik te maken van de kennis van andere mensen. Wat is het verschil tussen de verschillende visies van de bewoners? Wat is het verschil tussen de subjectieve visies (ingebeelde ontbrekende elementen) en de realiteit (verborgen elementen)? Vraag aan de bewoners in welke delen van de wijk ze graag komen en wat hun favoriete plaatsen zijn. Ga er, indien mogelijk, met hen heen. Laat de bewoners je gids zijn. Vraag hen ook welke delen ze vermijden en waarom ze bepaalde plaatsen onaangenaam vinden. Zijn er plaatsen of straten dichtbij hun huis waar ze nooit heen gaan? Probeer geleidelijk aan je eigen kaart van de wijk zo precies mogelijk aan te vullen.

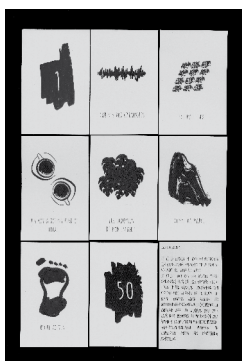
2.3 CARTOGRAFIE ALS PARTICIPATIEF PROCES EN
ALS EINDRESULTAAT

Eens je eigen kaart is afgewerkt, kan je de bewoners hun wijk vanuit een nieuwe invalshoek laten ontdekken. Niet iedereen gaat spontaan op ontdekking en je kan door middel van cartografie bewoners hierbij helpen. Het is bijvoorbeeld een goed idee om samen met de bewoners hun eigen subjectieve kaarten van de wijk te tekenen. Dit kan tot ontmoetingen leiden: bewoners kunnen elkaars gids worden. De bedoeling is om de bewoners hun wijk vanuit het standpunt van hun bureu te leren kennen. Dit werkt zowel met een echte kaart [fig.13] als met een kaart die het resultaat is van iemands verbeelding. In het kader van het project in de Anneessenswijk vormde de cartografie het voornaamste instrument om het denkbeeldige tussen bureu te delen. Gaandeweg verschenen er op de kaart denkbeeldige plaatsen, voorwerpen en aanpassingen van de omgeving. De deelnemers creëerden nieuwe denkbeelden en leerden tegelijk elkaar beter kennen.

Mogelijkheden identificeren en uittekenen, is breken met de onmacht van de praktijk. Cartografie kan een manier zijn om vorm te geven aan ver-

[fig.14]

[fig.15]

langens en mogelijkheden. We kunnen gebreken en gewilde veranderingen onder de aandacht brengen: wat willen we toegevoegd zien aan de kaart? Wat zou moeten verwijderd worden? Cartografie kan een onderzoeksinstrument zijn en een participatief project ondersteunen. Op de kaart die we creëren, kunnen we zien hoe alle ideeën zich opstapelen. De kaart kan zo een aanzet geven tot overleg, onderhandeling en uitwisseling. Het is mogelijk dat er kaarten worden gecreëerd die aan tegenovergestelde ideeën vorm geven. Hen vergelijken of tegelijk tentoonstellen, kan de basis vormen van diepgaande reflecties of uitwisselingen. Als we de methode ten dienste willen stellen van de verbeelding, het verhaal van de bewoners en het openstaan voor het onwaarschijnlijke, dan mogen we de cartografie niet op een strikte manier toepassen. Een kaart kan voor de bewoners namelijk ook te concreet zijn, waardoor ze blijven steken in het voorstellen van kleine stedelijke aanpassingen (netheid, straatmeubilair...). De kaarten moeten creatief zijn en constant evolueren zodat ze geen belemmering vormen voor de verbeelding.

Ten slotte kan de kaart ook het eindresultaat van een project vormen (bv.: *Nordic Walking* [fig.14]) en helpen om tot een nieuwe manier te komen om naar de wijk te kijken en om ze te bezoeken. Ze kan ten dienste gesteld worden van het verzamelen gelinkt aan het project (geluidscartografie) of een alternatieve manier vormen om de wijk te ontdekken (audiovisuele wandeling). Ze kan het eindproduct zijn van een collectieve verbeeldingsactiviteit (denkbeeldige cartografie) en een tastbaar overblijfsel van het project vormen dat later kan gebruikt worden om na te gaan welke visies uiteindelijk werkelijkheid werden. Bv. *kleine kaartjes Anneessens* [fig.15].

blijven vertellen en misschien nog verrassende wetenswaardigheden delen.

TIP 03. 'Naïviteit' is belangrijk. Hoe verder het verzamelen vordert, hoe meer je over de wijk zal weten. Je mag deze ervaring echter nooit laten blijken. Je mag niet prijsgeven wat je reeds weet want dat kan in de deelnemers een gevoel van incompetentie of waardoelbaarheid opwekken. Het gaat niet om een onderzoek waarvoor koste wat kost de ontbrekende elementen moeten worden geïdentificeerd. Elke blik, elk woord en elke gevoeligheid moeten de kans krijgen om verrijkend te zijn of een feit in een ander daglicht te plaatsen. Medewerkers van de organisatie mogen nooit laten blijken dat ze bepaalde zaken al eens eerder gehoord hebben zodat hun gesprekspartners

III. VERZAMELEN ALS METHODE

Verzamelen staat centraal in ons werkproces. Het vormt de grondstof voor de sociaal-culturele tussenkomst in de publieke ruimte en het archiveren dat erop volgt. Maar het is nog veel meer dan dat. Het is een manier om een gemeenschappelijke wereld te creëren. Het is een voorwendsel om ontmoetingen te laten plaatsvinden en mensen te stimuleren om hun verhaal te vertellen.

3.1 VERZAMELEN ALS VOORWENDESEL VOOR ONTMOETINGEN EN VERHALEN

Hoe kunnen we standpunten, herinneringen, verhalen en denkbeeldige gegevens verzamelen? Gezonde nieuwsgierigheid vormt de basis van de verzamelwoede. We moeten belangstelling tonen in de mensen waarvan we de verhalen, dromen, plaatsen, meningen en kennis willen verzamelen. Tijdens het verzamelproces moet de focus liggen op 'de gever' en moet er aandachtig naar deze persoon geluisterd worden. Veel mensen zijn dit soort aandacht niet gewoon (en al zeker niet dat hun woorden voor de toekomst zullen bewaard worden) en voor hen kan deze ervaring gepaard gaan met verschillende uitdagingen (bv. zelfbeeld, zelfvertrouwen, erkenning, tirade...).

Het medium dat we gebruiken is geluid. De microfoon stimuleert mensen om hun verhaal te vertellen. Men zou kunnen denken dat de microfoon de expressie afremt of verlegenheid opwekt. We moeten natuurlijk de nodige tact aan de dag leggen en de mensen op hun gemak stellen, maar het feit dat er opnames gemaakt worden, zorgt ervoor dat de zaken als belangrijker, serieuzer en kostbaarder worden ervaren. Er wordt betekenis aan de uitwisseling gegeven: het zijn niet zomaar holle woorden en ze zullen niet verdwijnen. Verhalen kunnen ook gestimuleerd worden door een ander medium. Objecten die verzameld of bedacht worden, kunnen mensen ook aanspreken iets te vertellen en wat ze op deze manier delen, moet welkomd worden. Wees inventief in het stimuleren van verhalen, maar ook systematisch: maak de ontmoetingen persoonlijk maar stel wel dezelfde vragen aan iedereen. Wees tegelijk ook aandachtig voor nieuwe gegevens die aangebracht worden en voor reeds gekende informatie. Als dezelfde zaken in meerdere getuigenissen voorkomen, dient dit verder onderzocht te worden. Eerder verzamelde verhalen mogen een invloed uitoefenen op de manier waarop de volgende verzameld worden (TIP 03).

3.2 VERZAMELEN ALS MANIER OM EEN GEMEENSCHAPPELIJKE WERELD TE CREËREN

Een van de gevolgen van het verzamelen is dat mensen verbonden worden door middel van woorden, door over hetzelfde onderwerp te spreken en

TIP 04 Hoe ervoor zorgen dat mensen willen deelnemen? Hoe iemand aanzetten tot het vertellen van een verhaal? Het is natuurlijk belangrijk om mensen de nodige ruimte te geven, maar de medewerkers van de organisatie moeten zelf ook een inspanning leveren en er helemaal voor gaan. Om een evenwichtige uitwisseling te creëren, is het soms noodzakelijk om zelf slechts het minimum te zeggen en dan het woord aan de andere te laten. Wij moeten enkel zeggen waarom we daar zijn. Wat zijn onze persoonlijke intenties en motivaties? Waarom doen we dit graag? Wat hopen we zelf uit het project te halen? Wat is onze achtergrond? Het is immers moeilijk om aan mensen te vragen om informatie prijs te

geven als we zelf niets delen. Het kan soms ook lonend zijn om met een ploeg van 'verslaggevers' te werken: mensen die deel uitmaken van de culturele gemeenschap of sociale groep waarmee gewerkt wordt. Sommige deelnemers voelen zich namelijk comfortabel bij een ontmoeting met iemand die ze kennen en waarmee ze een omgeving delen. Deze getuigenissen zijn vaak 'authentieker', directer en vollediger. Deze manier van werken vereist echter een opleiding voor de 'verslaggevers' wat betreft gebruikte technologie en methodologie.

door de dialoog. De gestelde vragen en de besproken onderwerpen zorgen ervoor dat de deelnemers aan het denken worden gezet. Het verzamelen zorgt er ook voor dat deelnemers kunnen horen wat anderen gezegd hebben. Op die manier kunnen verschillen opgemerkt worden en kan iedereen nieuwe onderzoekspistes ontdekken. Wij stellen voor om naar het gezamenlijke op zoek te gaan. Indien er spanningen waarneembaar zijn tussen de getuigenissen of tussen deelnemers onderling, kan die spanning als gezamenlijk vertrekpunt worden gebruikt. Elke ontmoeting is intercultureel. Zelfs binnen dezelfde groep gaat toch iedereen zijn eigen gang naar gelang de eigen voorkeuren. Door mensen samen te brengen en hen met elkaar in dialoog te laten gaan, wilden we op een positieve manier de uitwisseling van verschillende perspectieven en waarden mogelijk maken. Tijdens de eerste twee edities van *DW* namen mensen en groepen met een verschillende culturele of sociale achtergrond aan hetzelfde project deel (bewoners, personen met een beperking, maatschappelijk werkers, kunstenaars, ondernemers, ouderen, kinderen, vluchtelingen).

We kunnen het verzamelen zien als voorbereiding op een ontmoeting rond hetzelfde onderwerp. Als de deelnemers op voorhand al over dezelfde zaken en dezelfde thema's gesproken hebben, zullen ze sneller geneigd zijn om er met elkaar over in dialoog te gaan. Ze zullen iets te bespreken hebben over iets dat hen samen brengt (in ons geval de reflectie op een wijk en haar denkbeeldige elementen). Als het verzamelen lang genoeg duurt, wordt het het onderwerp van discussie in de wijk. Hierdoor wordt het gemakkelijker om nieuwe deelnemers aan te trekken en zullen de deelnemers over het project nadenken zonder dat iemand van de organisatie aanwezig hoeft te zijn (TIP 04).

3.3 VERZAMELD MATERIAAL ALS GRONDSTOF

Het verzamelde materiaal is kostbaar. Eerder hadden we al eens vrij spel gegeven aan het toeval en aan de motivatie van vrijwilligers om het verzamelen te organiseren. Het ging hierbij om het samenbrengen van kurieuzeneuzen en babbeleers rond *Expo 5S*. Deze methode leverde interessante verhalen op over een ruime verscheidenheid aan onderwerpen. We wilden onze methode echter laten evolueren en rond specifieke thema's werken om zo een gemeenschappelijke wereld te creëren. We hebben de manier waarop we verhalen verzamelen gesystematiseerd zodat er geen dialogen opgenomen worden waarin de vraagsteller de verteller overstemt. Degene die informatie deelt, moet centraal staan. We hebben het verzamelen in zekere zin 'geprofessionaliseerd' om de kwaliteit van de geluidsopname en de ontmoeting te

TIP 05 Alles kan verzameld worden: voorwerpen, afbeeldingen, teksten, geluiden... Het verzamelen kan op verschillende manieren gebeuren: via een op zichzelf staand iets (bv. een ideeënbus), op een participatieve manier (bv. foto's stellen), bandopnemers, artistiek materiaal... uitdelen aan de deelnemers en hen er mee laten gaan), op een gecentraliseerde en spontane manier (bv. één iemand verzamelt materiaal op basis van toevallige ontmoetingen) of op een gecentraliseerde en georganiseerde manier (bv. organiseren van themabijeenkomsten of workshops). Het verzamelen kan ook op diverse manieren worden uitgevoerd: documentair, archivistisch, artistiek, publiek of prive...

Hoe zal al het verzameld materiaal na afloop van het project bewaard worden? Welke documenten moeten de deelnemers ondertekenen? Wij laten de deelnemers een identificatiecode ondertekenen en ook een document waarmee ze ons de toestemming geven de geluidsopnames waaraan ze meewerken te exploiteren. De identificatiecodes laten ons toe om nauwkeurige gegevens over de deelnemers te verkrijgen (leeftijd, geslacht, beroep...). Anonimiteit wordt altijd verzekerd; voornaam en naam worden niet vermeld als iemand de getuigenissen beluistert. De anonimiteit kan op verzoek van de deelnemer nog worden uitgebreid: alle details die identificatie mogelijk maken.

kunnen uit de geluidsopname geknipt worden. De fiches worden in onze databank ingevoerd en de papieren versies worden per project gearchiveerd. Organisaties moeten goed nadenken over de garanties die ze kunnen geven aan de mensen die hen hun woorden, beelden of voorwerpen toevertrouwen. Het is een goed idee om aan iedereen te vragen hoe hun bijdrage dient bewaard te worden en afspraken te maken rond herstelling of compensatie in geval van schade of verlies.

kunnen waarborgen. Het verzamelen speelt een belangrijke rol in het participatief proces, zowel tijdens de ontmoetingen als om interesse te wekken voor het project. Het is echter ook een noodzakelijke stap om het sociaal-artistiek proces te kunnen opstarten (het sociaal-artistiek proces als methode) en om de archieven te kunnen vullen (archiveren als methode) (TIP 05).

IV. SAMENWERKING ALS METHODE

Participatie staat centraal in onze aanpak. We willen de bewoners alle ruimte geven en werken collectief of individueel met hen samen naar gelang de verschillende stappen van het project. We vertrouwen op organisaties die een grote lokale kennis hebben en die in staat zijn kwetsbare groepen te bereiken. De samenwerking met deze organisaties laat ons toe om aan verschillende sociale doelstellingen te voldoen en om het project nog inclusiever te maken. Het is echter belangrijk om als coördinerende organisatie zelf ook groepen bewoners te vinden die bereid zijn om deel te nemen.

4.1. BEWONERS/DEELNEMERS

De bewoners van het gebied waar we gaan werken zijn belangrijke bronnen van informatie. We moeten ze als experts beschouwen en hen ook zo behandelen. Ze moeten zich te allen tijde gewaardeerd voelen. Als we andere visies op de wijk willen aanbrengen, moet dit op zo een manier gedaan worden dat er geen confrontaties plaatsvinden waarbij de bewoners gezichtsverlies lijden. In het kader van een project moet aangenomen worden dat wat de bewoners vertellen correct is en dat de zienswijze van de organisatie of van een 'expert' er niet toe doet. De bewoners hebben gelijk en hebben dan ook het recht om te zeggen dat wij ons vergissen. Als we instemmen met het opzetten van een participatief project moeten we de deelnemers ook de kans geven om het project te transformeren. Dit is wat gebeurde in het kader van *DW2*: Antwerpsesteenweg. Ons voorstel was om te werken rond het 'denkbeeldige' maar dit bleek voor sommige bewoners te moeilijk. Ze zaten vast tussen een overweldigend verleden (massale onteigeningen in de wijk) en de urgentie van het heden (de vluchtelingencrisis en de tentenkampen). We hebben hiermee rekening gehouden en hebben het project geheroriënteerd: we verlegden de focus naar persoonlijke verhalen, dromen, teleurstellingen en ervaringen. Het idee van 'Toekomst als methode' bleef echter behouden zodat zij die dat wilden, zich konden losmaken van het verleden en het heden. Wij hebben dus onze invalshoek behouden maar hebben rekening gehouden met de noden van de bewoners zodat ze de kans kregen om te spreken over wat voor hen in die periode belangrijk was.

EXPERIMENT ALS METHODE

Het opstellen van deze regels kan deel uitmaken van het project. We kunnen een document opstellen met betrekking tot discriminatie zodat alle deelnemers zich beschermd voelen en iedereen zich erop kan beroepen in geval van conflicten die met discriminatie te maken hebben (afkomst, religie, sociale klasse, gezondheid, geslacht en seksualiteit). Het is ook mogelijk dat sommige deelnemers agressief gedrag zullen vertonen. Om hiermee om te gaan, kan het best beroep worden gedaan op lokale organisaties die hiermee ervaring hebben. Het is ook een goed idee om mensen die gekend zijn in de wijk, straatboekwerkers en vertrouwenspersonen bij het project te betrekken. Zij kunnen ingrijpen in het

TIP 06 Leg de focus op de wederkerigheid tussen de organisatie, de begeleidende kunstenaar en de deelnemers. Biot stelt bij aanvang van een project een lijst op met de persoonlijke behoeften van de deelnemers, bbot realiseert voor elke deelnemer tijdens het project een behoefte. Dit kan gaan om een maaltijd, een wandeling in het park, het organiseren van een collectief atelierbezoek, het uitlenen van gereedschap... Soms kan door toedoen van enkele deelnemers de vriendelijke atmosfeer en het gezellig samenzijn in het gedrag komen. Om dit te voorkomen, is het een goed idee om enkele basisregels vast te leggen.

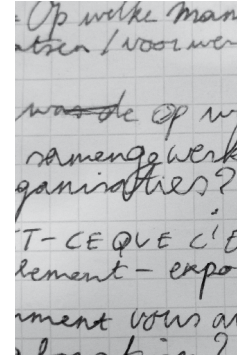
We moeten luisteren naar de deelnemers omdat zij zich in het project moeten kunnen terugvinden. Het participatief werk moet de sociale logica van prestatie/tegenprestatie volgen. Wat krijgen de deelnemers in ruil voor hun bijdrage? Het is belangrijk om te begrijpen welke tegenprestatie de deelnemers verwachten om misverstanden te vermijden. Als vzw hebben we niet de mogelijkheid om deelnemers een vergoeding aan te bieden. Als deelnemers een vergoeding verwachten, moet onmiddellijk worden uitgelegd dat dit niet tot de opties behoort. Het project zal echter wel een meerwaarde bieden aan het leven van de deelnemers en voor velen zal dit voldoende zijn. Sommige deelnemers zullen willen bijleren terwijl anderen hun kennis juist zullen willen delen. Het project moet zich aanpassen aan de verschillende wensen van de deelnemers. De bedoeling is om hen erkenning en waardering te geven. Daarom is het creëren van een vriendelijke atmosfeer noodzakelijk om in staat te zijn mensen te overtuigen om deel te nemen aan een project. Dit mag niet aan het toeval overgelaten worden. Het succes van het project wordt voor een groot deel bepaald door gastvrij te zijn, door te delen en te luisteren, door het nemen van gezamenlijke pauzes en door zorg voor elkaar te dragen (TIP 06).

4.2. VERENIGINGEN EN PARTNERS

We moeten rekening houden met de verenigingen die in de wijk actief zijn. Zij hebben belangrijke kennis over het gebied. Wie is bij de wijk betrokken en op welke manier? Welke ontwikkelingen vonden plaats voor wij er aankwamen? Werden er al participatieve projecten uitgevoerd? Wat zijn de doelstellingen van de verenigingen die in de wijk actief zijn? Het is beter om mét in plaats van zónder hen te werken. Het is belangrijk dat er rekening wordt gehouden met de plaatselijke gevoeligheden en dat er niet in concurrentie wordt getreden met de aanwezige verenigingen. Er moet bekeken worden of het mogelijk is hen een samenwerkingsvoorstel te doen en op welke manier er dan zou kunnen samengewerkt worden. Wat zijn hun behoeften, verwachtingen en plannen?

Een samenwerking moet ervoor zorgen dat meer mogelijk kan worden gemaakt. De krachten moeten gebundeld worden en de doelstellingen moeten ruimer zijn dan die waar de partnervereniging gewoonlijk naar toe werkt. De combinatie van de doelstellingen van de twee organisaties moet een nieuw maatschappelijk doel laten ontstaan. Bv. Radio Harmonie

Een participatief project kan echter niet beperkt blijven tot enkel een samenwerking met andere organisaties. De coördinerende organisatie moet zelf ook groepen bewoners motiveren om deel te nemen. Dit kan op verschillende manieren:

[fig.16]

- D.m.v. het bezoeken van ontmoetingsplaatsen: cafés, sportlocaties, openbare plaatsen, winkels
- D.m.v. direct contact met de bewoners: door van deur tot deur te gaan en aanwezig te zijn op evenementen die in de wijk worden georganiseerd.
- D.m.v. het organiseren van evenementen zodat de bewoners de organisatie kunnen leren kennen en met het project kennis kunnen maken.
-

4.3. COLLECTIEVE EVALUATIE

Nadat het project is afgelopen, organiseren we een open evaluatiemoment. Tijdens dit moment peilen we bij de deelnemers en partnerorganisaties naar hun ervaringen tijdens het project en naar wat er anders zou kunnen gedaan worden in toekomstige projecten. De collectieve evaluatie heeft twee doelstellingen:

- De partners en deelnemers kunnen de vooropgestelde doelstellingen van het project vergelijken met de uiteindelijk behaalde resultaten.
- Iedereen krijgt de kans om te delen hoe het project voor hen verlopen is en mag zowel positieve als negatieve aspecten benoemen. Daarnaast kan ook besproken worden hoe na het project het werk in de wijk eventueel kan worden verder gezet en welke personen deze taak dan op zich zouden nemen.

Het is voor ons erg belangrijk dat de ontstane sociale en artistieke dynamieken niet stoppen eens het project zijn einde heeft bereikt. Na de artistieke publieksontsluiting bekijken we samen met de partnerorganisaties hoe er een blijvend vervolg voor het project kan gerealiseerd worden. Na het *DWI* project organiseerden we daarom met de deelnemers en de partnerorganisaties een open evaluatiemoment in het Anneessens Parlement. Het is ook belangrijk om tijdens het project stevast op zoek te gaan naar duurzame werkprocessen die na het project kunnen blijven doorlopen.

De collectieve evaluatie wordt ook gedocumenteerd (geluidsoptnames en notities) en al het verzamelde materiaal wordt bij de documentatie over het wordingsproces van het project gevoegd.

[fig.17]

DW1 en *DW2* waren sociaal-artistieke projecten met een lange looptijd waarbij zowel het individuele als het collectieve centraal stond. Het artistieke wordingsproces en het eindresultaat worden als gelijkwaardige elementen van het project beschouwd. BBOT wil zowel het verzamelende als het wordingsproces in de openbare ruimte ter beschikking stellen van het publiek. We willen voortdurend vernieuwen en experimenteren daarom met verschillende vormen van bewerken, vastleggen en transformeren. Een transformatie wordt door de bewoners zelf gerealiseerd of door tussenkomst van een kunstenaar die zijn of haar talent ten dienste stelt van het project. Het doel is verhalen op een nieuwe wijze weer te geven, de manier waarop naar de wijk gekeken wordt te veranderen en de bewoners te valoriseren. Kernwoorden zijn 'gratis' en 'openheid'.

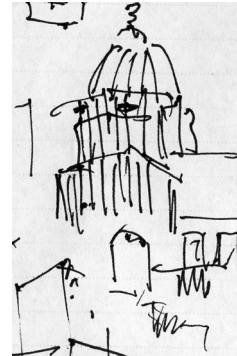
5.1 OP EEN 'ANDERE' MANIER KUNST CREËREN

We helpen de deelnemers hun vaardigheden te ontdekken en naar waarde te schatten. Als de deelnemers willen, wordt hun werk aan het einde van het project tentoongesteld. We willen de grenzen tussen wat tentoongesteld mag worden en wat niet, doorbreken. Tijdens het sociaal-artistiek proces verenigen de deelnemers zich om op die manier hun talenten en persoonlijkheden te combineren. Vaardigheden worden verder ontwikkeld en veranderen door het contact met anderen en de creaties ontstaan door middel van het collectief. Tijdens *DW1* bood een bewoner van de wijk aan om een roman te schrijven over de voorstellen en denkbeeldige visies van een andere deelnemer die zeer actief betrokken was bij het project. Het boek kreeg als titel *La forêt imaginaire* en werd in het kader van het project gepubliceerd. Het werd voorgelezen in het Parlement en tentoongesteld in de Anneessens Bibliotheek.

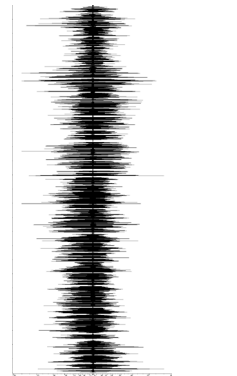
5.2 DE VORM IS DE INHOUD

Hoe vorm geven aan de ingewikkelde inhoud waarop doorheen het project wordt gewerkt? Door middel van een collectieve creatie gemaakt door de bewoners of door middel van een transformatie van het verzamelde materiaal door een enkele kunstenaar? Is er een verschil tussen de artistieke werkwijze van amateurs en professionals? Hoe ervoor zorgen dat iedereen de ruimte krijgt om bij het proces betrokken te zijn? Hebben de deelnemers artistieke ambities? Welke artistieke vormen spreken hen aan?

Als de deelnemers betrokken worden bij de transformatie van het verzamelde materiaal, moet er voor gezorgd worden dat de organisatie de mediums waar ze gebruik van maken ook zelf beheerst. Tot op

[fig.18]

[geluidscapsule]

Een project, dat is eigenlijk gelijk een plantje dat ge kunt zaaien, maar of dat groeit? Dat ge kunt niet aan de blaren trekken en te forceren dat dat groeit.

TIP 07 Het valt aan te bevelen om doorheen het project met iemand samen te werken voor de vormgeving van de documentatie (werknota's, verslagen van vergaderingen...) met het oog op zowel het eindresultaat als de valorisatie van het wordingsproces zelf. Aan het einde van het project dient al het materiaal ook geordend te worden, wat zowel een interne als een externe reflectie kan voeden. De documenten zijn stille getuigen van het werkproces en ze hebben een methodologische en documentaire waarde. Daarnaast kunnen ze in de toekomst misschien nog nuttig zijn voor andere projecten.

heden heeft BBOT nog nooit gebruik gemaakt van podiumkunsten en de voorkeur gegeven aan discretere vormen die de deelnemers minder bloot stellen. Ons medium is het geluid. Soms maken we ook gebruik van plastische kunsten. Als dat het geval is, doen we beroep op professionele kunstenaars die de artistieke verantwoordelijkheid voor de kwaliteit van het werk dragen.

Hoe een kunstenaar kiezen? Heeft hij of zij affiniteit met het gebied, met de sociaal-artistieke werkwijze, met de ontmoeting, met de bewoners? Op welk moment komt de kunstenaar tussen? Neemt de kunstenaar deel aan het verzamelen? Accepteren de deelnemers dat ze moeten observeren en luisteren? Hebben ze het gevoel dat hen iets ontnomen wordt doordat de kunstenaar bij het project betrokken wordt? Of laat de zienswijze van de artiest hen net toe om ten volle bezit te nemen van hun wijk? In *DW* werkten we zowel met professionele kunstenaars als met mensen die in hun vrije tijd met kunst bezig waren. Deze mensen werden niet gekozen op basis van hun artistieke talenten, maar voornamelijk omwille van hun relatie met de wijk. Lokale kunstenaars werden via hun kunst (schilderkunst, tekst, video, maquettes...) bij het project en de workshops betrokken.

5.3 HET WORDINGSPROCES ALS OP ZICHZELF STAAND WERK

Het wordingsproces is een werk op zichzelf en staat op dezelfde hoogte als het formele eindresultaat. Het is belangrijk om trots te zijn op het wordingsproces, waarvan het resultaat toegankelijk en attractief is, kortom de kers op de taart. Dit zorgt ervoor dat er geen druk op de deelnemers wordt gelegd: ze kunnen zelf beslissen of hun bijdrage wordt verspreid en/of tentoongesteld. Ze kunnen er ook voor kiezen dat hun bijdrage niet openbaar wordt gemaakt. Daarom zorgen we er ook altijd voor dat er kwalitatieve sporen van het wordingsproces worden bewaard door ons, de deelnemers zelf of de kunstenaars.

Tijdens de eerste twee edities van *DW* werd het wordingsproces gedocumenteerd door mensen met verschillende profielen: een antropologe, een student in participatieve processen, onderzoekers van de Odisee Hogeschool, het team van BBOT, een kunstenaar en de deelnemers. Het documenteren gebeurde door middel van verschillende media: tekeningen, persoonlijke notities, professionele verslagen (bv. van vergaderingen), foto's, video's en geluiden [geluidscapsule]. Alle documentatie werd gecentraliseerd. Tijdens *DW1* werd de documentatie publiekelijk gepresenteerd in de Anneessens Bibliotheek. Tijdens *DW2* werd alles toevertrouwd aan een kunstenaar die gedurende het gehele project een blog heeft bijgehouden. <http://sensationharmonie.tumblr.com> ^(TIP 07)

VI. VERHOOGDE REALITEIT IN DE PUBLIEKE RUIMTE ALS METHODE

Het sociaal-participatief proces leidt tot zaken die gedeeld en verspreid kunnen worden in de publieke ruimte. Deze zaken kunnen tijdelijk of permanent zijn, persoonlijk of anoniem, interactief of statisch... Zowel het proces als de plaats waar het plaatsvindt, bepalen de vorm.

6.1. DENKBEELDIGE TOPOGRAFIE ANNEESSENS DWI LEIDDE TOT EEN PARLEMENT, EEN EXPOSITIE EN EEN BIBLIOTHEEK.

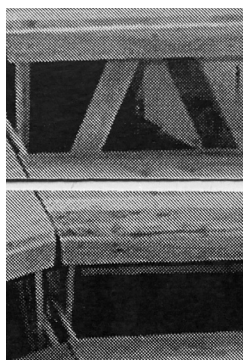
ANNEESSENS PARLEMENT

Het Anneessensplein inspireerde ons om te werken rond een verzamelplaats waar kon overlegd en gediscussieerd worden: het Anneessens Parlement. Tijdens het parlement lag de focus op de interculturele ontmoeting en dialoog tussen de verschillende deelnemende groepen. Dagelijks organiseerde BBOT tijdens de middagpauze gesprekken, ontmoetingen en debatten over de verbeelding met betrekking tot de publieke ruimte van de Anneessenswijk. Deze gesprekken vonden buiten in een houten constructie plaats. Hier kwamen bewoners en organisaties van de wijk samen. Ze stelden denkbeeldige of verdwenen plaatsen en voorwerpen voor. We gingen in dialoog over het mogelijke bestaan van deze plaatsen en voorwerpen, het gebruik ervan en hun draagkracht voor het lokale gemeenschapleven. Per sessie werd er collectief één plaats of voorwerp uitgekozen. Het onderwerp van de gesprekken was elke dag anders. We schipperden tussen fictie en realiteit in een experimentele ontmoetingsplaats.

De parlementaire sessies werden telkens gemedereerd door een maatschappelijk werker of een bewoner uit de wijk. Er werden ook andere activiteiten in het parlement georganiseerd, zoals een presentatie over de geschiedenis van de houten constructie of een maaltijd gemaakt door Anneessenaars. Alle gesprekken werden opgenomen op geluidsband en de opnames maken deel uit van het documentatiemateriaal van het project. De parlementaire sessies waren voor iedereen toegankelijk. (EXPERIMENT ALS METHODE 02)

TENTOONSTELLING

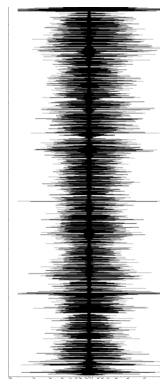
De creaties werden getoond tijdens een tentoonstelling in ZSenne Art Lab. Ook de geluidsopnames die BBOT en wijkbewoners tijdens het project maakten en reflecties over het wordingsproces vonden hier hun plaats. De tentoonstelling had als doel een collectieve visie op de wijk tastbaar te maken met specifieke aandacht voor nuances en veelzijdigheid. Zo bood de tentoonstelling ruimte voor gelijkenissen en verschillen, uiteenlopende en convergerende culturele referentiekaders en symbolen.

[fig.17]

werd een plaats waar deelnemers elkaar konden ontmoeten, hun creaties mochten tonen en feedback konden vragen aan anderen. Het werd een uitwisselingsplek; zowel een resultaat als een begin.

EXPERIMENT ALS METHODE 02
Het parlement was voorzien als een van de stappen in het wordingsproces van DWI. Het was de bedoeling dat het een plek zou zijn waar de individuele voorstellen van de deelnemers besproken werden en waar er zich groepen zouden vormen die rond een gekozen onderwerp verder zouden werken. In werkelijkheid werden de groepen echter reeds gevormd voor het Parlement plaatsvond. En toen de individuele voorstellen naar voren werden gebracht, waren ze al zo uitgewerkt dat het zonde zou geweest zijn om slechts enkele uit te kiezen. De realiteit oefende een invloed uit op het project, waardoor het aangepast werd. Alle voorstellen werden goedgekeurd en het parlement

[geluidscapsule]

9h. *Sous le ciel d'un blanc immaculé dont la lumière envahit le paysage du parc Royal.*

[fig.19]

EXPERIMENT ALS METHODE 05
De schilderijen van een lokale kunstenaar, Gillis Houben, waren te groot om deel te kunnen uitmaken van de tentoonstelling. Daarom hebben we bezoekeken aan zijn atelier georganiseerd. Op die manier kon het publiek niet enkel zijn werk ontdekken, maar ook zijn werkplaats, die een ander, meer verborgen aspect van de wijk vormt.

De bewoners en andere bij de wijk betrokken mensen maakten hun verbeelding individueel of in groep tastbaar. De bedoeling was om het project weer te geven op verschillende manieren en met verschillende materialen. Dit artistieke en creatieve proces werd voor sommige groepen begeleid door BBOT. Het resultaat was een bonte verzameling van tekstfragmenten en tekeningen. Fotocollages en knutselwerken. Geluidskunst en videowerk. De werken zijn niet enkel een realistische weergave van de verbeelding maar tonen ook het wordingsproces:

- Film: fictiedocumentaire (Laurent Deschepper, Benoît Wauters, Gillis, Camille van Doorselaere e.a.), digital stories (Jacques Meulken, Sow Amadou, Odi-see)

- Fotografie: fotoreportage (Tram 66), fotomontages (BRAVVO)

- Audio: vinyl (Benjamin David), hoorspel (ASE Anneessens, Clarisse van der Straten), radiocapsules (Mobiële Webradio)

- Roman [geluidscapsule]: *La forêt imaginaire*

- Beeldend werk: collage (Martine Weemaels), schilderijen (Gillis Houben), tekeningen (ASE Anneessens)

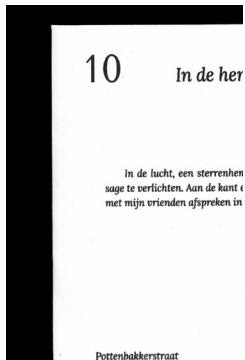
- Installatie: totempaal (werkgroep Nederlandstalige wijkbewoners), atelierbezoek (Gillis Houben) (EXPERIMENT ALS METHODE 03)

ANNEESSENS BIBLIOTHEEK

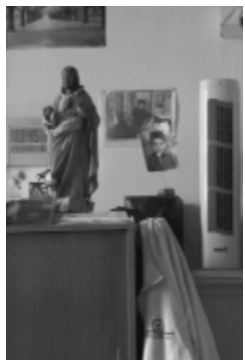
Een wijk is als een bibliotheek, een bibliotheek is als een wijk: een organisch en open geheel dat zich fragmentarisch en meerstemmig aan bezoekers onthult. Een oneindig labyrint waarin een oneindig aantal verhalen een plaats krijgt. Het is een verzameling die onaf is, maar die toch al een zekere structuur gekregen heeft. Het bevat hiaten en leegtes, die eventueel nog ingevuld kunnen worden. Wat hen kenmerkt is de manier waarop ze gelezen worden. De manier waarop we de wereld lezen in een wijk.

Tijdens het DWI project registreerden we de manier waarop de lokale dynamiek tot stand kwam. De verzamelde documenten geven een inkijk in het wordingsproces van het project: van het subsidiedossier tot de vele tastbaar gemaakte ideeën van de bewoners. Deze fragmenten zijn stille getuigen van de verschillende trajecten en verhalen die zich rondom het idee van een denkbeeldige wijk ontsponnen. Het geheel vormt een minutieuze geschiedenis van de toekomst.

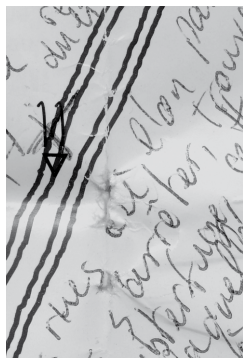
De laatste jaren waren er heel wat kunstenaars, onderzoekers en journalisten die zich interesseerden voor de Anneessenswijk. Hoewel hun manier van kijken naar de wijk verschillend was en ze voor verschillende doeleinden naar de wijk kwamen, hadden ze vaak één ding gemeenschappelijk: ze wilden de bewoners of mensen die in de wijk werkten aan het woord

[fig.20]

[fig.21]

[fig.22]

laten en hun verhalen over de wijk van vroeger en nu kenbaar maken. Toch is er in de wijk zelf nauwelijks iets terug te vinden van al dit verzameld materiaal. Deelnemers en andere geïnteresseerden hebben weinig toegang tot hun eigen verhalen. Het delen en zichtbaar maken hiervan zou volgens hen een verrijking zijn voor de wijk van vandaag en morgen.

De kleine bibliotheek bracht de verschillende aspecten van het project samen. Het was een eerste poging tot het bewaren en het ordenen van de documentatie die gemaakt werd door de deelnemers in samenwerking met BBOT. De bibliotheek bestond uit verschillende delen. Een eerste deel bevatte het verzamelde audiovisuele materiaal (luisterzaal: alle geluidsfragmenten die opgenomen werden in het kader van *DWI* over straten en culturen, geschiedenis en fictie, realiteit en toekomst, culturele participatie en een lokale filosofie van de verbeelding). Het tweede deel bestond uit een serie documenten over de conceptie van het project, de verschillende samenwerkingen en realisaties. In een derde deel konden geluiden van de stad beluisterd worden via een soundmap. (Soundmap Anneessens: hierop werden de geluiden weergegeven van de plekken waar de denkbeeldige plaatsen en voorwerpen zich zouden kunnen bevinden. De wijk kreeg een stem, die op haar manier opnieuw tot de verbeelding spreekt.)

Het blanco blad kreeg geleidelijk vorm aan de hand van de inbreng van de partners en de deelnemers. Tijdens hun dagelijkse activiteiten werkten zij aan het *DW* project. Ieder participeerde op zijn eigen manier en ging andere uitdagingen aan. De bibliotheek bewaart het proces en het resultaat. De collectie was niet af maar werd dagelijks bijgevuld met geluidsopnames van het parlement. Nieuwe denkbeeldige of verdwenen plaatsen en voorwerpen konden er ondergebracht worden. Net als andere overblijfselen. De bibliotheek was als een klein geheugen van de wijk. Een geheugen waartoe men toegang kan krijgen via verschillende wegen.

6.2. NORDIC WALKING

De Antwerpsesteenweg (*DW2*) vormt een rechte lijn van 1,7 km en inspireerde een wandeling als resultaat van het project: *Nordic Walking*. *Nordic Walking* was een audiovisuele expeditie op de Antwerpsesteenweg. Bezoekers werden uitgenodigd om in groep de steenweg in zijn geheel te bewandelen: van het centrum naar een buitenwijk van de stad. Onderweg vertelden stemmen verhalen en toonden visuele installaties de bewegingen die de weg kenmerken. De gebouwen belichaamden de tijd. De wandelaar verdwaalde, de ontdekker ervoer: een denkbeeldig landschap. Het zijn de kleine details die vertellen over wat er altijd is geweest: utopieën en verzet, mensen op de vlucht en

[fig.23]

bloemen in het wild.

Het idee was om een andere manier voor te stellen waarop het gebied kon overgestoken worden: een wandeling met haltes op plaatsen waar normaal nooit iemand stopt en waar iedereen altijd gehaast is. Tijdens de wandeling werd de realiteit veranderd door de stemmen en geluiden die we aan de publieke ruimte toevoegden. De wandelaars werden uitgenodigd om een parcours af te leggen dat uitgerust was met luidsprekers en doorheen drie wijken liep. Er waren acht 'haltes' met elk hun eigen verhaal waar collectief naar geluisterd kon worden.

Het verzamelde audiovisuele materiaal werd gebruikt om een plan van de wijk te maken en vormt op die manier een *denkbeeldige kaart* van de Antwerpsesteenweg. Deze denkbeeldige kaart werd uitgegeven in het kader van het toonmoment en diende als illustratief materiaal en wegwijzer van het publiek op het audiovisuele parcours. (EXPERIMENT ALS METHODE 04)

VII. ARCHIVERING ALS METHODE

Archivering als methode slaat op de productie, het beschikbaar stellen en het valoriseren van alternatieve archieven die betrekking hebben op het heden.

7.1 SPOREN PRODUCEREN

We leven in het tijdperk van de traceerbaarheid. Zonder dat we het willen, laten we elke dag sporen na van ons gedrag, onze verplaatsingen en onze aankopen. Deze sporen worden verzameld, samengebracht en geanalyseerd. Ze vormen 'Big Data': de statistische en beveiligde analyse van onze praktijken met als doel ze te beheersen, te controleren, te voorspellen en om ons in het oog te houden. Vanuit de intentie om algemene en soms ook eerder kleinschalige trends te kunnen begrijpen. Binnen dit systeem kunnen we echter vaststellen wat gearchiveerd werd en wat niet. De keuze omtrent wat al dan niet bewaard wordt, is niet triviaal.

Men zou kunnen denken dat alles gearchiveerd wordt. Dit is echter niet het geval. Archiveren als methode bestaat erin om sporen op te roepen, te bewaren en te valoriseren die minuscule, atypisch, subjectief, persoonlijk en hyperlokaal zijn. Het is een vorm van 'Small Data', vanuit een respect voor de verschillende individuen. Kleine verhalen, verhalen die verband houden met geschiedenis, de geschiedenis van de geschiedenis. We bewaren het wordingsproces en niet enkel het resultaat. Het doel is om de ideeën die doorheen een project werden gegeven en de alternatieve routes die we hadden kunnen nemen niet te vergeten. De idee is dat 'hoe' iets gedaan werd transparant wordt gemaakt.

Archivering stelt de ideologische vraag 'wat ge-

EXPERIMENT ALS METHODE 04
De wandeling bevatte visuele elementen ontworpen door de kunstenaar en gebaseerd op de drie wijken die de steenweg doorkruist. Deze tijdelijke werken bleken echter minder resistent dan verwacht. Als oplossing hebben we werken die verdwenen telkens vervangen door de gebouwen waarop ze gebaseerd waren. Zo werden de deelnemers bijvoorbeeld uitgenodigd om in een kerk naar getuigenissen te luisteren en eindigde de wandeling in de woonkamer van een bewoner in plaats van op straat.

schiedenis is en wie geschiedenis maakt'. BBOT wil microgeschiedenis de kans geven om gehoord te worden. BBOT stelt voor om aandacht te hebben voor wat niet altijd als 'geschiedenis' wordt beschouwd. Daarvoor is het niet alleen noodzakelijk om het verleden te archiveren, maar ook en vooral het heden.

7.2 HET HEDEN ARCHIVEREN

Een archief is niet noodzakelijk gericht op het verleden. Het kan ook een stille getuige zijn van de geschiedenis van morgen. Het is niet per definitie 'materieel'. In onze projecten rond het gebruik van fictie met een tijdsdimensie, worden de verzamelde denkbeelden archieven die de gemoedstoestand van een gebied op een specifiek moment documenteren. Een archief kan ook gezien worden als een instrument voor de toekomst, als een archief in ontwikkeling. Eind 2016 verzamelde BBOT nieuwjaarswensen van enkele Brusselaars. Niet enkel voor 2017 maar ook voor 2027. Het idee is om deze opnames geheim te houden tot 2027 en dan de visies op de toekomst die erin aan bod komen te contrasteren met het eigenlijke heden. Deze methode kan voor alle onderwerpen worden gebruikt.

BBOT archiveert stemmen, fragmenten van conversatie, herinneringen, standpunten en visies, verhalen... We archiveren geluidsopnames omdat we denken dat mensen niet enkel vertellen door middel van wat ze zeggen, maar ook door wat ze impliceren of net niet zeggen. Iemand zijn stem geeft ook zijn persoonlijkheid prijs en de manier waarop iemand praat bevat ook informatie. Ook het feit dat iemand het moeilijk vindt om iets uitgelegd te krijgen, heeft betekenis. Voor BBOT zijn de stemmen, geluiden en opnames een kostbaar goed.

7.3 'KOUDE' ARCHIVERING EN 'WARME' ARCHIVERING

Op welke manier moeten we met archieven omgaan en aan welke voorwaarden moet voldaan worden om een kwalitatieve duurzaamheid te waarborgen? Twee types van archivering kunnen opgezet worden: 'koude' archivering functioneert als een soort diepvries die zorgt dat de gegevens op lange termijn bewaard kunnen worden en 'warme' archivering zorgt ervoor dat het archief actief gebruikt wordt door de documenten van persoon tot persoon te laten rondgaan en op verschillende plaatsen ter beschikking te stellen.

'Koude' archivering vereist discipline, techniek en protocol. Het toekomstige audioarchief moet in goede omstandigheden worden opgenomen (de persoon moet goed in de microfoon spreken en de opnames moeten op een rustige plaats worden gemaakt) en moet van een hoge kwaliteit zijn (.wav, 24 bits) zodat

[fig.24]

het goed te verstaan is, makkelijk kan gebruikt worden en bestand is tegen de tand des tijds. De persoon die op de geluidsopnames te horen is, moet zijn toestemming geven voor het openbaar maken van de opname. BBOT gebruikt hiervoor een standaarddocument.

Het archiveren moet op een beveiligde manier gebeuren door 'master copies' van de opname te maken en het archief moet op minstens twee harde schijven worden bewaard. Om het archief toegankelijk te maken, creëerde BBOT een databank (<http://www.bna-bbot.be/Public/inscriptionDB.php>) die alle geluidsarchieven bevat. Ze werden geïndexeerd en geordend op basis van verschillende types van metadata (plaats, datum, thema, leeftijd, kernwoorden...). De gebruiker heeft vrije toegang en kan zoekopdrachten uitvoeren via een geïntegreerde zoekmachine. Door gebruik te maken van een login kan iedereen toegang krijgen tot alle opnames, die integraal online kunnen beluisterd worden. Het is zelfs mogelijk om een persoonlijke compilatie samen te stellen. BBOT maakte de methodologische keuze om de rauwe, onbewerkte opnames beschikbaar te stellen. De opnames werden geïndexeerd en in stukken geknipt, maar er werd geen enkele selectie gemaakt met betrekking tot de inhoud. De gebruikers van de databank mogen de audioarchieven gebruiken voor verschillende doeleinden (persoonlijk, artistiek, documentair, professioneel, radio...). Voor gebruik dient wel een document ondertekend te worden om te kunnen waarborgen dat de archieven op een respectvolle en niet-commerciële manier worden gebruikt.

'Warme' archivering biedt middelen en communicatie— en distributiekkanalen om de archieven door specifieke doelgroepen te laten gebruiken. De methode bestaat erin het archief op verschillende manieren beschikbaar te stellen en dit op een ludieke manier, waardoor ze makkelijk toegankelijk wordt en een directe link heeft met de inhoud. Bv. [cds van de Verhalenwinkel](#), [een goude audiocassette](#), [cd Français Langue Etrangère](#), [publicaties en artworks](#). Deze manier van verspreiden zorgt ervoor dat de archieven deel uitmaken van de publieke ruimte en een leven leiden buiten hun 'koude opslag'.

We hebben de grote lijnen besproken van een experimentele en beproefde sociaal-artistieke methode, in twee verschillende contexten. Samengebracht vormt het geheel van de aangevatte processen en hun resultaten zowel een materiële herinnering als een immaterieel verhaal, verschillend voor elk en niet te herleiden tot al wat erover kan geschreven worden.

We weten het, er bestaat geen verhaal zonder dwalingen, zonder afwijkingen. We hebben natuurlijk moeilijkheden gekend en fouten gemaakt; vragen gesteld die soms onbeantwoord bleven. De grote verdienste van een evaluatie, als interne stap binnen het proces, is de kans die geboden wordt om deze processen kritisch te overschouwen, bij wijze van zelfanalyse. Twee lessen werden getrokken. Ten eerste, in de uitwerking en uitvoering van een sociaal-participatief project, is niets een gegeven feit; integendeel, alles moet als een uitdaging worden gezien. Ten tweede, om volledig samenhangend te zijn, zou een sociaal-participatief project, al van bij het ontwerp en het schrijven, participatief moeten zijn.

1—We hebben het project *Denkbeeldige Wijken* opgevat rond de verbeelding als sociaal-culturele hefboom en verondersteld dat het een aanwezige rijkdom was. We hebben onmiddellijk ingezet op het denkbeeldige als sociaal en cultureel bindmiddel, om te verbinden op de lange termijn. Enkele moeilijkheden traden hierbij snel op. Ons idee van verbeelding als vrije oefening botste met de praktijk waarbij de verbeelding zeer materieel verankerd bleek in een reeks van stedelijke frustraties. In zekere zin, is het het protocol 1 zelf van de voorgestelde oefening, die leidde tot een vorm van verwarring tussen het verbeelde voorwerp en stedenbouwkundige suggestie. Het was niet bepaald gemakkelijk om ons (dragere van het project en onthutste deelnemers) van deze verwarring (verbeelding van de wijk/verbetering van de wijk) te ontdoen. Toegespitst op de zeer kleine schaal van een wijk en de openbare ruimte waarmee je moet omgaan, bleef de verbeelding vaak steken in de werkelijkheid, in de wensen en verlangens om de gemeenschappelijke ruimte kwalitatief in te richten.

Zeker, het was te voorspellen. En de moeilijkheid, besloten in het abstracte, formele karakter van de oefening, was ingeschat, maar onvoldoende. Van bij het begin van het project, hebben we ons best gedaan om uit te leggen dat we de denkbeeldige voorstellen niet zouden uitvoeren. Dat ze wel konden, maar niet moesten worden uitgevoerd. Voor de voorstellen die wel uitvoerbaar waren en gewenst om buiten het bestek van dit project verder uit te werken, hebben we een maximum aan partners en partijen aangemoedigd die geschikt waren om dit op zich te nemen. Er werden wat dat betreft initiatieven genomen en dossiers behandeld door de administratie van de stad. Het is het geval voor voorstel nr. 10 (In de hemel): de uitvoering van een 'sterrenhemel' in een donkere en smalle doorgang die twee sociale woonblokken verbindt, via een permanente scenografische LED-lichtopstelling. En voorstel nr. 17 (Monument de la solidarité): de plaatsing van een monumentale aardbol ter herinnering aan de solidariteitsactie die werd georganiseerd in januari 2002 in een woning van de Zespenningsstraat, als steun aan Goma, toen getroffen door vulkaanuitbarstingen. Jammer

genoeg heeft geen van deze voorstellen het gehaald.

De grootste moeilijkheid kwam was dus niet van een gebrek aan materiële horizon, maar wel van een verbeelding, verstrikt in een kluwen van taai stedelijke frustraties en van het lange en trage 'ontrafel'-werk. Deze moeilijkheid is volgens ons te wijten aan een paradox die eigen is aan het idee van participatie als mobilisering.

2 — Meerdere ideeën omtrent participatie, als model en actie, bestaan naast elkaar².

De sociologe Maryse Bresson heeft er drie in een model gegote :

	Openbare actie	Collectieve actie	Mobilisering
Schaal van actie	Maatschappij - sociale orde	Maatschappij - sociale orde	Individu - lokale orde
Actoren/Begunstigden	Openbare actoren (staat, gebiedsgerichte groepen)	Stedelijke protest/ burgermaatschappij / verenigingen / militanten	verenigingen / bewoners / individuen
Graad van deelname	overdracht van vaardigheden / overleg	Gedeelde macht Tegenmacht	co-uitvoering
Grenzen/Risico's	verlies betrokkenheid/ verzwakking van de staat ongelijke gebiedsontwikkeling zwakke betrokkenheid van lokale actoren gebruiken van verenigingen als instrument	rechtvaardigingsprobleem m.b.t verkozenen manipuleren van individuen moeilijkheden van opstart en doorzetten van actie in de tijd	begrensd actiebereik (nabijheid, individu) risico op manipulatie van bewoners/gebruikers risico van de-politiseren van sociale problemen

Het project 'Denkbeeldige Wijken' vertrekt van participatie als mobilisering. De startimpuls werd van buitenaf (BBOT) gegeven en daarna voorgesteld aan de actoren in de wijk. Ze is dus niet op het terrein zelf ontstaan. Eén van de bijzondere problemen met bewonersparticipatie is het feit dat bewoners bijna nooit worden geraadpleegd omtrent de modaliteiten van hun deelname. Dit is een belangrijk probleem: opdat de bewoners concreet en volledig zouden kunnen deelnemen aan een collectieve actie die hen aangaat, moeten ze samen de basisregels kunnen bepalen en ook aangaan en respecteren dat die nodig zijn om zich te verenigen en te praten.³

De professionalisering van sociaal-participatieve projecten, kan leiden tot tegenstrijdigheden tussen de bedoelingen van de projectverantwoordelijken en de mogelijkheden, noden en wensen van het doelpubliek van het project. Professionalisering is belangrijk,

ze laat toe van de producties te structureren, te begeleiden, te ondersteunen en soms, te financieren. Het is nu net dit waarvan we met deze publicatie hebben geprobeerd verslag te brengen. Maar de grens tussen professionelen en bewoners zou beter van beide kanten worden overschreden, opdat het projectdossier niet een gegeven feit zou zijn, maar een gemeenschappelijke uitdaging. Het zou bijvoorbeeld interessant zijn om de bewonersparticipatie op gang te brengen, vanaf de ontstaansfase, tijdens het schrijven van het structurele basisvoorstel. Het is te zelden het geval, en we hebben zelf ook gefaald in dit mooie idee, wat onvermijdelijk de vraag oproept naar het betrekken van de doelgroepen: hoe vraag je aan een groep bewoners om mee te denken en mee te schrijven aan een nieuw project, dat nog niet het hunne is en dat nog geen garanties biedt op uitvoering? Is het niet aan de dragers van projecten om participatieve projecten die ter plekke kiemen en broeden, op te sporen en zich daaraan te koppelen om ze te versterken? Maar hoe vermijd je om te vervallen in overname en instrumentalisering? Deze vragen moeten steeds (opnieuw) worden gesteld, door de krachten van het terrein.

My imaginary ^① neighborhood is the one where besides other facilities, there is a place, means a room, where people from the area or other areas can meet once in a week.

The objective to have this place is to make a group of men and women who has keen observation of the surrounding and be able to present an opinion.

Preferably the group members are from different cultural,

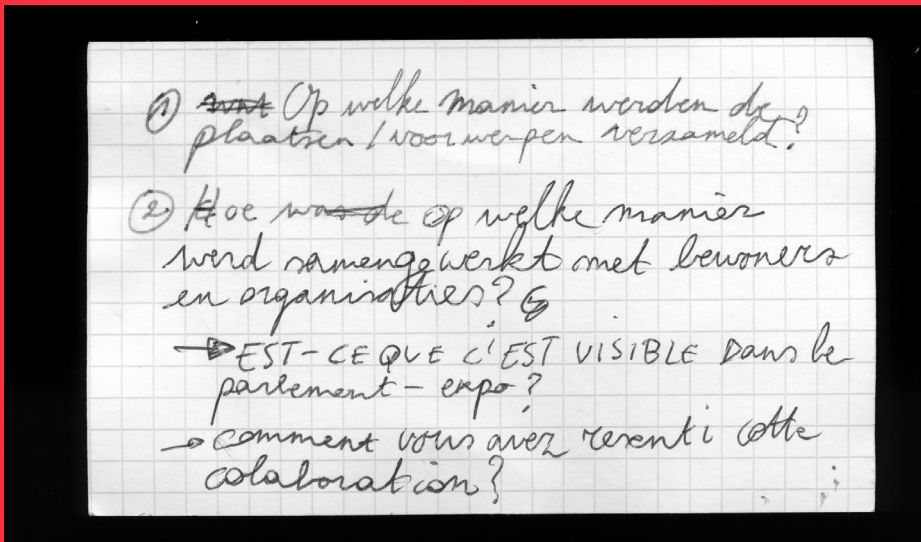
Denkbeeldige Wijken Noordwijk - Nordic Walking, juni 2016

Denkbeeldige Wijken Noordwijk - Nordic Walking, juni 2016

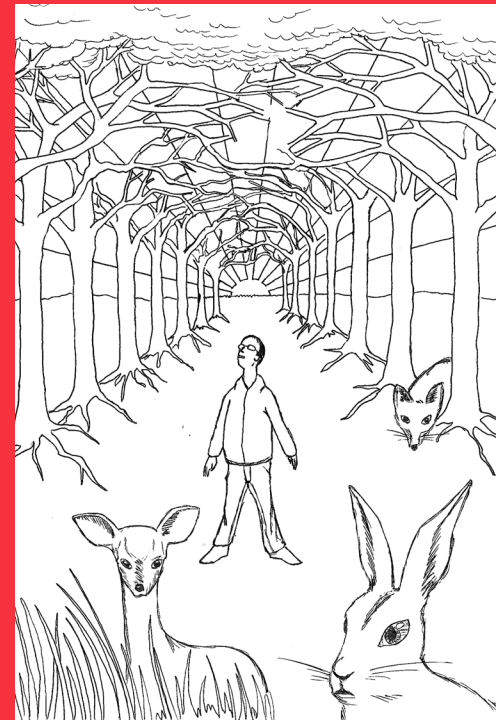
Denkbeeldige Wijken Anneessens - 'Imaginary Territory', 50 kaartjes ontworpen door een lokale grafisch ontwerper vanuit de tekeningen van de deelnemers. Deze kaartjes werden binnen de wijk verdeeld.

Denkbeeldige Wijken Anneessens - Collectieve evaluatie in het parlement, juni 2015

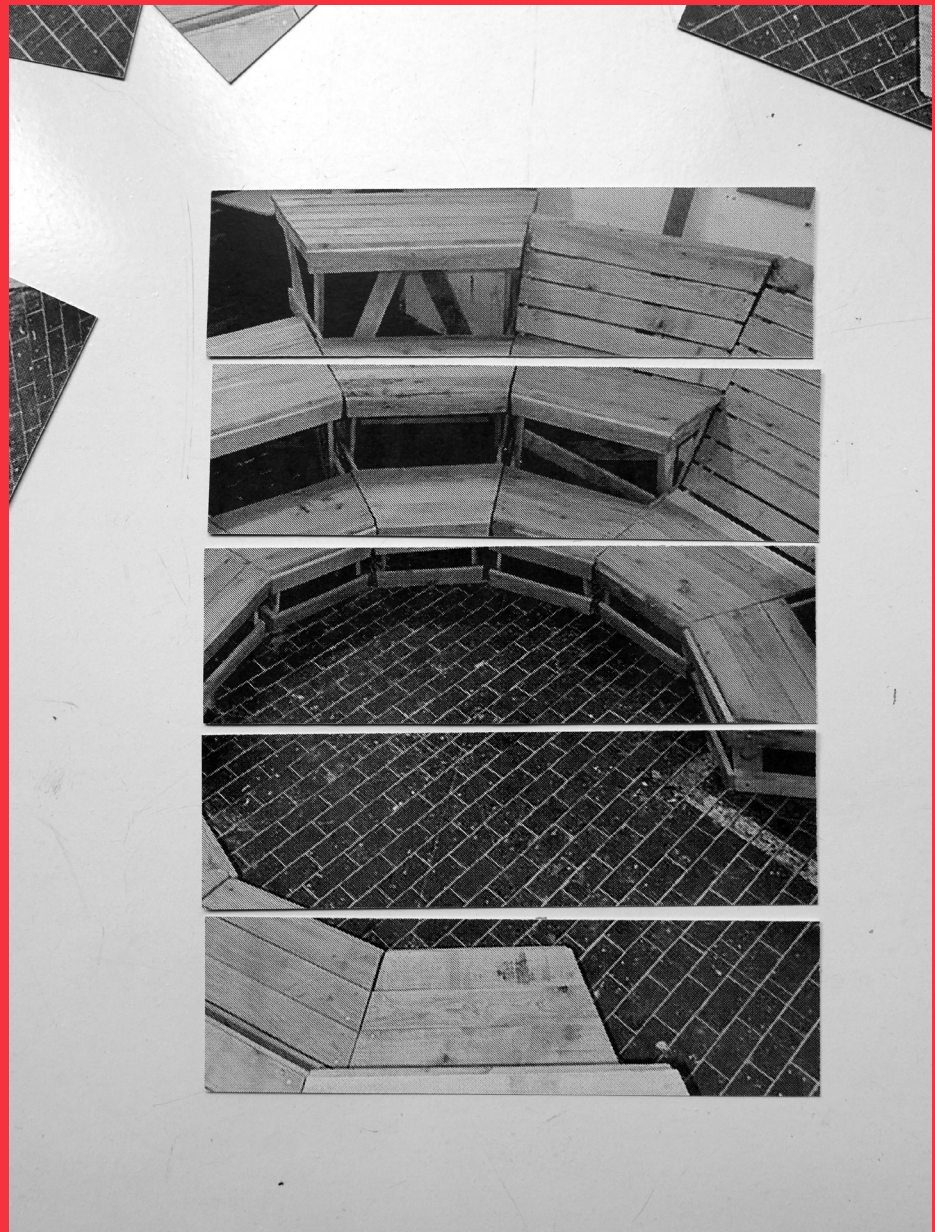
Denkbeeldige Wijken Anneessens - Collectieve evaluatie in het parlement, juni 2015

Denkbeeldige Wijken Anneessens - cover van het roman 'La forêt imaginaire' geschreven door Laurent De Shepper tijdens het project. Uniek exemplaar.

Denkbeeldige Wijken Anneessens - Parlement sessie

10 In de hemel

In de lucht, een sterrenhemel om de donkere passage te verlichten. Aan de kant een schommel. Zo kan ik met mijn vrienden afspreken in de hemel.

Pottenbakkerstraat

Fré Nowé

3 Kajaks

Water. Geen straten meer. Enkel water. Voor mijn deur ligt mijn kajak geparkeerd. Ik stap erin. Er passeren andere kajaks. Iedereen is sportief. De diepere stukken zijn voor de baantjstrekkers en de duikers. De ondiepe stukken zijn voor de kinderen. De bodem is van zand en ik zie koralen en vissen. Het ritmische geplons van de peddels maakt me rustig. Er komt een waterval aan. Lachen voor de foto! Ik ga onder een huis door en word aan de andere kant terug omhoog getakeld.

de straten waaronder
de Zenne loopt

Fré Nowé

#1 RE-1968 HARMONIE

DÉPLOYEZ VOTRE COUVERTURE SUR LE TROTTOIR AU CROISEMENT DE LA CHAUSSÉE D'ANVERS ET DE LA RUE FRÈRE-ORBAN. INSTALLEZ-VOUS CONFORTABLEMENT, LANCEZ LA TRACK 1. REGARDEZ L'AFFICHE SITUÉE SUR LA FAÇADE DE HARMONIE.

SENSATIONS / LE CORPS COMME SOUVENIR / VIVRE

Plooi het deken open en leg het neer op de straathoek schuin tegenover de gevel, weergegeven op de tekening. Zet je neer. Lanceer track 1, kijk naar de affiche.

SENSATIES / HET LICHAAM ALS HERINNERING / LEVEN

DIRIGEZ-VOUS VERS LE LIEU N°2 ET LANCEZ LA TRACK 'WALK 1-2'

Begeef je naar plaats N°2 en lanceer track 'walk 1-2'

#2 RE-CYCLE EGLISE ST-ROCH

ICI, CHAQUE JOUR DES VÊTEMENTS SONT TRIÉS ET DONNÉS. CIRCULEZ AROUND, DANS ET SUR LE TAPIS. LANCEZ LA TRACK 2.

GRAND TRAVAIL / PETITES MAINS/AIDE/ PROTESTATION/REFUGE

Hier worden elke dag kleren gesorteerd en bedield, wandel rondom, in en op het tapijt. Lanceer track 2.

GROOT WERK/ KLEINE / HANDEN/HULP/PROTEST REFUGE

DIRIGEZ-VOUS VERS LE LIEU N°3A ET LANCEZ LA TRACK 'WALK 2-3A'

Begeef je naar plaats n°3 en lanceer de track 'walk 2-3A'

#3a PASSAGE PARC MAXIMILIEN

1966-2016 WTC

REJOIGNEZ LES ARBRES ABATIUS. LANCEZ LA TRACK 3A. SORTEZ VOS JUMELLES ET L'UN APRÈS L'AUTRE DÉCHIFFREZ LES FENÊTRES DU 25ÈME ETAGE DU WTC II.

REJOIGNEZ LA PASSERELLE ROUGE ET LANCEZ LA TRACK 3B.

TENTE/TRACE/ NETTOYAGE/ RÉVOLTE

Ga naar het rode bruggetje en lanceer track 3B.

TENT/SPOREN/ SCHOONMAAK/ REVOLTE

Ga naar de omgehakte bomen. Lanceer track 3A. Pak de verrekijker en ontcijfer, de ene na de andere, de ramen van de 25ste verdieping van WTC I.

MANHATTAN/ VERNIELING/UTOPIE/ SLOGAN/HUISVESTIGING/ WOESTIJN

CH ÎS BLOC

SUIVEZ LA ROUGE 13ÈME ÉCOUTE QUE VOUS PERDRE LE NORD

Volg de groene lijn. Luister dat je de richting verliest.

PARCOURIR/HET NOORDEN VERLIEZEN

DIRIGEZ-VOUS VERS LE LIEU N°5 ET LANCEZ LA TRACK 'WALK 4-5'

Ga naar plaats n°5 en lanceer de track 'walk 4-5'

WTC I

CHAUSSEE D'ANVERS

RUE FRÈRE-ORBAN

M-10

LÉGENDE:
VOUS TROUVEREZ CETTE SIGNALÉTIQUE SUR TOUTE LA LONGUEUR DE LA CHAUSSÉE D'ANVERS. DEZE WEGAANDUIDING VIND JE TERUG LANGS DE STEENWEG. VOLG ZE.

QUARTIER HARMONIE - ENTRE ~ 450-500 NANOMÈTRES = FREQUENCE BLEUE - 2 ÉTAPES - +- 17 m
Harmoniewijk - tussen 450-500 nanometer = blauwe frequentie - 2 etappes - +- 17 m

QUARTIER MANHATTAN - ENTRE ~ 590-625 NANOMÈTRES = FREQUENCE ORANGE - 3 ÉTAPES - +- 20 m
Manhattanwijk - tussen - 590-625 nanometer = oranje frequentie - 3 etappes - +- 20 m

QUARTIER MASUI - ENTRE ~ 565-590 NANOMÈTRES = FREQUENCE JAUNE - 4 ÉTAPES - +- VARIABLE
Masuiwijk - tussen - 565-590 nanometer = gele frequentie - 4 etappes - +- variabel -

#4 UNMOVED MOVER JULES DE TROOZ

MUNI D'UN CIERGE MAGIQUE, MONTEZ PAR TROIS MAXIMUM SUR LA PLATEFORME. LANCEZ LA TRACK 8. A SA FIN, ALLUMEZ VORE CIERGE MAGIQUE. NE BRÛLEZ PAS LE JOUR.

ARISTOTE/APPARITION/DISPARITION/BACKWARD IS FORWARD

GEWAPEND MET EEN VUURSTOKJE, BEKLIM HET PLATFORM MET MAXIMUM 3 PERSONEN. LANCEER TRACK 8. BIJ AFLOOP, STEEK HET VUURSTOKJE AAN. VERBRAND DE DAG NIET.

ARISTOTELES/VERSCHIJNING/VERDWIJNING/BACKWARD IS FORWARD

#5 ORANGE TROPIQUE CHEZ LUCIA

ENTREZ, DEMANDEZ À LUCIA DE LANCER LA TRACK 5. REGARDEZ LA MAISON BLEUE.

POISSONS/RUINE/ INDUSTRIE

Ga binnen en vraag aan Lucia om track 5 op de zetten. Kijk naar het blauwe huisje.

VISSEN/RUÏNE/ INDUSTRIE

#6 TROUVER LE NORD TRIANGLE

POSITIONNEZ-VOUS SUR LE TRIANGLE EN DIRECTION DE VOTRE REFUGE. VOTRE REFUGE SE TROUVE PARMİ BEAUCOUP D'AUTRES REFUGES. PRENEZ UNE CRAÏE.

ORIENTATION/ODYSÉE/ TRANSHUMANANCE

Plaats je op de driehoek in de richting van jouw schuilplek. Jouw plek bevindt zich onder vele anderen. Neem een krijtje.

ORIENTATIE/ODYSSEE/ TRANSHUMANANCE

DIRIGEZ-VOUS VERS LE LIEU N°7 ET LANCEZ LA TRACK 'WALK 6-7'

Begeef je naar plaats n°7 en lanceer de track 'walk 6-7'

#7 IRAK MOUNTAINS CITÉ BLOEMENKRANS

ALLEZ JUSQU'AU JARDIN SITUÉ AU BOUT DE L'ALLÉE. AVEC VOTRE CLEF, OUVREZ LA GRILLE. ENTREZ. LANCEZ LA TRACK 7.

BOUT DE MONDE/ CLANDESTINITÉ/ FLEUR SAUVAGE/ MAUVE/ RENAISSANCE/

Ga naar de tuin aan het einde van het straatje. Open het hek met de sleutel. Ga binnen. Lanceer track 7.

STUK VAN DE WERELD/CLANDESTIEN/ WILDE BLOEMEN/MAUVE/RENAISSANCE

DIRIGEZ-VOUS VERS LE LIEU N°8 ET LANCEZ LA TRACK 'WALK 7-8'

Begeef je naar plaats n°8 en lanceer de track 'walk 7-8'

#8 UNMOVED MOVER JULES DE TROOZ

MUNI D'UN CIERGE MAGIQUE, MONTEZ PAR TROIS MAXIMUM SUR LA PLATEFORME. LANCEZ LA TRACK 8. A SA FIN, ALLUMEZ VORE CIERGE MAGIQUE. NE BRÛLEZ PAS LE JOUR.

ARISTOTE/APPARITION/DISPARITION/BACKWARD IS FORWARD

GEWAPEND MET EEN VUURSTOKJE, BEKLIM HET PLATFORM MET MAXIMUM 3 PERSONEN. LANCEER TRACK 8. BIJ AFLOOP, STEEK HET VUURSTOKJE AAN. VERBRAND DE DAG NIET.

ARISTOTELES/VERSCHIJNING/VERDWIJNING/BACKWARD IS FORWARD

LDHOOD A RAINBOW

PARCOURIR/HET NOORDEN VERLIEZEN

DIRIGEZ-VOUS VERS LE LIEU N°5 ET LANCEZ LA TRACK 'WALK 4-5'

Ga naar plaats n°5 en lanceer de track 'walk 4-5'

ANTWERPSE STEENWEG

AVENUE DE L'HELLPORT

WTC I

WTC II

WTC III

WTC IV

WTC V

WTC VI

WTC VII

WTC VIII

WTC IX

WTC X

WTC XI

WTC XII

WTC XIII

WTC XIV

WTC XV

WTC XVI

WTC XVII

WTC XVIII

WTC XIX

WTC XX

WTC XXI

WTC XXII

WTC XXIII

WTC XXIV

WTC XXV

WTC XXVI

WTC XXVII

WTC XXVIII

WTC XXIX

WTC XXX

WTC XXXI

WTC XXXII

WTC XXXIII

WTC XXXIV

WTC XXXV

WTC XXXVI

WTC XXXVII

WTC XXXVIII

WTC XXXIX

WTC XL

WTC XLI

WTC XLII

WTC XLIII

WTC XLIV

WTC XLV

WTC XLVI

WTC XLVII

WTC XLVIII

WTC XLIX

WTC L

WTC LI

WTC LII

WTC LIII

WTC LIV

WTC LV

WTC LVI

WTC LVII

WTC LVIII

WTC LIX

WTC LX

WTC LXI

WTC LXII

WTC LXIII

WTC LXIV

WTC LXV

WTC LXVI

WTC LXVII

WTC LXVIII

WTC LXIX

WTC LXX

WTC LXXI

WTC LXXII

WTC LXXIII

WTC LXXIV

WTC LXXV

WTC LXXVI

WTC LXXVII

WTC LXXVIII

WTC LXXIX

WTC LXXX

WTC LXXXI

WTC LXXXII

WTC LXXXIII

WTC LXXXIV

WTC LXXXV

WTC LXXXVI

WTC LXXXVII

WTC LXXXVIII

WTC LXXXIX

WTC LXXXX

WTC LXXXXI

WTC LXXXXII

WTC LXXXXIII

WTC LXXXXIV

WTC LXXXXV

WTC LXXXXVI

WTC LXXXXVII

WTC LXXXXVIII

WTC LXXXXIX

WTC LXXXXX

WTC LXXXXXI

WTC LXXXXXII

WTC LXXXXXIII

WTC LXXXXXIV

WTC LXXXXXV

WTC LXXXXXVI

WTC LXXXXXVII

WTC LXXXXXVIII

WTC LXXXXXIX

WTC LXXXXXX

WTC LXXXXXXI

WTC LXXXXXXII

WTC LXXXXXXIII

WTC LXXXXXXIV

WTC LXXXXXXV

WTC LXXXXXXVI

WTC LXXXXXXVII

WTC LXXXXXXVIII

WTC LXXXXXXIX

WTC LXXXXXXX

WTC LXXXXXXXI

WTC LXXXXXXXII

WTC LXXXXXXXIII

WTC LXXXXXXXIV

WTC LXXXXXXXV

WTC LXXXXXXXVI

WTC LXXXXXXXVII

WTC LXXXXXXXVIII

WTC LXXXXXXXIX

WTC LXXXXXXXI

WTC LXXXXXXXII

WTC LXXXXXXXIII

WTC LXXXXXXXIV

WTC LXXXXXXXV

WTC LXXXXXXXVI

WTC LXXXXXXXVII

WTC LXXXXXXXVIII

WTC LXXXXXXXIX

WTC LXXXXXXXI

WTC LXXXXXXXII

WTC LXXXXXXXIII

WTC LXXXXXXXIV

WTC LXXXXXXXV

WTC LXXXXXXXVI

WTC LXXXXXXXVII

WTC LXXXXXXXVIII

WTC LXXXXXXXIX

WTC LXXXXXXXI

WTC LXXXXXXXII

WTC LXXXXXXXIII

WTC LXXXXXXXIV

WTC LXXXXXXXV

WTC LXXXXXXXVI

WTC LXXXXXXXVII

WTC LXXXXXXXVIII

WTC LXXXXXXXIX

WTC LXXXXXXXI

WTC LXXXXXXXII

WTC LXXXXXXXIII

WTC LXXXXXXXIV

WTC LXXXXXXXV

WTC LXXXXXXXVI

WTC LXXXXXXXVII

WTC LXXXXXXXVIII

WTC LXXXXXXXIX

WTC LXXXXXXXI

WTC LXXXXXXXII

WTC LXXXXXXXIII

WTC LXXXXXXXIV

WTC LXXXXXXXV

WTC LXXXXXXXVI

WTC LXXXXXXXVII

WTC LXXXXXXXVIII

WTC LXXXXXXXIX

WTC LXXXXXXXI

WTC LXXXXXXXII

WTC LXXXXXXXIII

WTC LXXXXXXXIV

WTC LXXXXXXXV

WTC LXXXXXXXVI

WTC LXXXXXXXVII

WTC LXXXXXXXVIII

WTC LXXXXXXXIX

WTC LXXXXXXXI

WTC LXXXXXXXII

WTC LXXXXXXXIII

WTC LXXXXXXXIV

WTC LXXXXXXXV

WTC LXXXXXXXVI

WTC LXXXXXXXVII

WTC LXXXXXXXVIII

WTC LXXXXXXXIX

WTC LXXXXXXXI

WTC LXXXXXXXII

WTC LXXXXXXXIII

WTC LXXXXXXXIV

WTC LXXXXXXXV

WTC LXXXXXXXVI

WTC LXXXXXXXVII

WTC LXXXXXXXVIII

WTC LXXXXXXXIX

WTC LXXXXXXXI

WTC LXXXXXXXII

WTC LXXXXXXXIII

WTC LXXXXXXXIV

WTC LXXXXXXXV

WTC LXXXXXXXVI

WTC LXXXXXXXVII

WTC LXXXXXXXVIII

WTC LXXXXXXXIX

WTC LXXXXXXXI

WTC LXXXXXXXII

WTC LXXXXXXXIII

WTC LXXXXXXXIV

WTC LXXXXXXXV

WTC LXXXXXXXVI

WTC LXXXXXXXVII

WTC LXXXXXXXVIII

WTC LXXXXXXXIX

WTC LXXXXXXXI

WTC LXXXXXXXII

WTC LXXXXXXXIII

WTC LXXXXXXXIV

WTC LXXXXXXXV

WTC LXXXXXXXVI

WTC LXXXXXXXVII

WTC LXXXXXXXVIII

WTC LXXXXXXXIX

WTC LXXXXXXXI

WTC LXXXXXXXII

WTC LXXXXXXXIII

WTC LXXXXXXXIV

WTC LXXXXXXXV

WTC LXXXXXXXVI

WTC LXXXXXXXVII

WTC LXXXXXXXVIII

WTC LXXXXXXXIX

WTC LXXXXXXXI

WTC LXXXXXXXII

WTC LXXXXXXXIII

WTC LXXXXXXXIV

WTC LXXXXXXXV

WTC LXXXXXXXVI

WTC LXXXXXXXVII

WTC LXXXXXXXVIII

WTC LXXXXXXXIX

WTC LXXXXXXXI

WTC LXXXXXXXII

WTC LXXXXXXXIII

WTC LXXXXXXXIV

WTC LXXXXXXXV

WTC LXXXXXXXVI

WTC LXXXXXXXVII

WTC LXXXXXXXVIII

WTC LXXXXXXXIX

WTC LXXXXXXXI

WTC LXXXXXXXII

WTC LXXXXXXXIII

WTC LXXXXXXXIV

WTC LXXXXXXXV

WTC LXXXXXXXVI

WTC LXXXXXXXVII

WTC LXXXXXXXVIII

WTC LXXXXXXXIX

WTC LXXXXXXXI

WTC LXXXXXXXII

WTC LXXXXXXXIII

WTC LXXXXXXXIV

WTC LXXXXXXXV

WTC LXXXXXXXVI

WTC LXXXXXXXVII

WTC LXXXXXXXVIII

WTC LXXXXXXXIX

WTC LXXXXXXXI

WTC LXXXXXXXII

WTC LXXXXXXXIII

WTC LXXXXXXXIV

WTC LXXXXXXXV

WTC LXXXXXXXVI

WTC LXXXXXXXVII

WTC LXXXXXXXVIII

WTC LXXXXXXXIX

WTC LXXXXXXXI

WTC LXXXXXXXII

WTC LXXXXXXXIII

WTC LXXXXXXXIV

WTC LXXXXXXXV

WTC LXXXXXXXVI

WTC LXXXXXXXVII

WTC LXXXXXXXVIII

WTC LXXXXXXXIX

WTC LXXXXXXXI

WTC LXXXXXXXII

WTC LXXXXXXXIII

WTC LXXXXXXXIV

WTC LXXXXXXXV

WTC LXXXXXXXVI

WTC LXXXXXXXVII

WTC LXXXXXXXVIII

WTC LXXXXXXXIX

WTC LXXXXXXXI

WTC LXXXXXXXII

WTC LXXXXXXXIII

WTC LXXXXXXXIV

WTC LXXXXXXXV

WTC LXXXXXXXVI

WTC LXXXXXXXVII

WTC LXXXXXXXVIII

WTC LXXXXXXXIX

WTC LXXXXXXXI

WTC LXXXXXXXII

WTC LXXXXXXXIII

WTC LXXXXXXXIV

WTC LXXXXXXXV

WTC LXXXXXXXVI

WTC LXXXXXXXVII

WTC LXXXXXXXVIII

WTC LXXXXXXXIX

WTC LXXXXXXXI

WTC LXXXXXXXII

WTC LXXXXXXXIII

WTC LXXXXXXXIV

WTC LXXXXXXXV

WTC LXXXXXXXVI

WTC LXXXXXXXVII

WTC LXXXXXXXVIII

WTC LXXXXXXXIX

WTC LXXXXXXXI

WTC LXXXXXXXII

WTC LXXXXXXXIII

WTC LXXXXXXXIV

WTC LXXXXXXXV

WTC LXXXXXXXVI

WTC LXXXXXXXVII

WTC LXXXXXXXVIII

WTC LXXXXXXXIX

WTC LXXXXXXXI

WTC LXXXXXXXII

WTC LXXXXXXXIII

WTC LXXXXXXXIV

WTC LXXXXXXXV

WTC LXXXXXXXVI

WTC LXXXXXXXVII

WTC LXXXXXXXVIII

WTC LXXXXXXXIX

WTC LXXXXXXXI

WTC LXXXXXXXII

WTC LXXXXXXXIII

WTC LXXXXXXXIV

WTC LXXXXXXXV

WTC LXXXXXXXVI

WTC LXXXXXXXVII

WTC LXXXXXXXVIII

WTC LXXXXXXXIX

WTC LXXXXXXXI

WTC LXXXXXXXII

WTC LXXXXXXXIII

WTC LXXXXXXXIV

WTC LXXXXXXXV

WTC LXXXXXXXVI

WTC LXXXXXXXVII

WTC LXXXXXXXVIII

WTC LXXXXXXXIX

WTC LXXXXXXXI

WTC LXXXXXXXII

WTC LXXXXXXXIII

WTC LXXXXXXXIV

WTC LXXXXXXXV

WTC LXXXXXXXVI

WTC LXXXXXXXVII

WTC LXXXXXXXVIII

WTC LXXXXXXXIX

WTC LXXXXXXXI

WTC LXXXXXXXII

WTC LXXXXXXXIII

WTC LXXXXXXXIV

WTC LXXXXXXXV

WTC LXXXXXXXVI

WTC LXXXXXXXVII

WTC LXXXXXXXVIII

WTC LXXXXXXXIX

WTC LXXXXXXXI

WTC LXXXXXXXII

WTC LXXXXXXXIII

WTC LXXXXXXXIV

WTC LXXXXXXXV

WTC LXXXXXXXVI

WTC LXXXXXXXVII

WTC LXXXXXXXVIII

WTC LXXXXXXXIX

WTC LXXXXXXXI

WTC LXXXXXXXII

WTC LXXXXXXXIII

WTC LXXXXXXXIV

WTC LXXXXXXXV

WTC LXXXXXXXVI

WTC LXXXXXXXVII

WTC LXXXXXXXVIII

WTC LXXXXXXXIX

WTC LXXXXXXXI

WTC LXXXXXXXII

WTC LXXXXXXXIII

WTC LXXXXXXXIV

WTC LXXXXXXXV

WTC LXXXXXXXVI

WTC LXXXXXXXVII

WTC LXXXXXXXVIII

WTC LXXXXXXXIX

WTC LXXXXXXXI

WTC LXXXXXXXII

WTC LXXXXXXXIII

WTC LXXXXXXXIV

WTC LXXXXXXXV

WTC LXXXXXXXVI

WTC LXXXXXXXVII

WTC LXXXXXXXVIII

WTC LXXXXXXXIX

WTC LXXXXXXXI

WTC LXXXXXXXII

WTC LXXXXXXXIII

WTC LXXXXXXXIV

WTC LXXXXXXXV

WTC LXXXXXXXVI

WTC LXXXXXXXVII

WTC LXXXXXXXVIII

WTC LXXXXXXXIX

WTC LXXXXXXXI

WTC LXXXXXXXII

WTC LXXXXXXXIII

WTC LXXXXXXXIV

WTC LXXXXXXXV

WTC LXXXXXXXVI

WTC LXXXXXXXVII

WTC LXXXXXXXVIII

WTC LXXXXXXXIX

WTC LXXXXXXXI

WTC LXXXXXXXII

WTC LXXXXXXXIII

WTC LXXXXXXXIV

WTC LXXXXXXXV

WTC LXXXXXXXVI

WTC LXXXXXXXVII

WTC LXXXXXXXVIII

WTC LXXXXXXXIX

WTC LXXXXXXXI

WTC LXXXXXXXII

WTC LXXXXXXXIII

WTC LXXXXXXXIV

WTC LXXXXXXXV

WTC LXXXXXXXVI

WTC LXXXXXXXVII

WTC LXXXXXXXVIII

WTC LXXXXXXXIX

WTC LXXXXXXXI

WTC LXXXXXXXII

WTC LXXXXXXXIII

WTC LXXXXXXXIV

WTC LXXXXXXXV

WTC LXXXXXXXVI

WTC LXXXXXXXVII

WTC LXXXXXXXVIII

WTC LXXXXXXXIX

WTC LXXXXXXXI

WTC LXXXXXXXII

WTC LXXXXXXXIII

WTC LXXXXXXXIV

WTC LXXXXXXXV

WTC LXXXXXXXVI

WTC LXXXXXXXVII

WTC LXXXXXXXVIII

WTC LXXXXXXXIX

WTC LXXXXXXXI

WTC LXXXXXXXII

WTC LXXXXXXXIII

WTC LXXXXXXXIV

WTC LXXXXXXXV

WTC LXXXXXXXVI

WTC LXXXXXXXVII

WTC LXXXXXXXVIII

WTC LXXXXXXXIX

WTC LXXXXXXXI

WTC LXXXXXXXII

WTC LXXXXXXXIII

WTC LXXXXXXXIV

WTC LXXXXXXXV

WTC LXXXXXXXVI

WTC LXXXXXXXVII

WTC LXXXXXXXVIII

WTC LXXXXXXXIX

WTC LXXXXXXXI

WTC LXXXXXXXII

WTC LXXXXXXXIII

WTC LXXXXXXXIV

WTC LXXXXXXXV

WTC LXXXXXXXVI

WTC LXXXXXXXVII

WTC LXXXXXXXVIII

WTC LXXXXXXXIX

WTC LXXXXXXXI

WTC LXXXXXXXII

WTC LXXXXXXXIII

WTC LXXXXXXXIV

WTC LXXXXXXXV

WTC LXXXXXXXVI

WTC LXXXXXXXVII

WTC LXXXXXXXVIII

WTC LXXXXXXXIX

WTC LXXXXXXXI

WTC LXXXXXXXII

WTC LXXXXXXXIII

WTC LXXXXXXXIV

WTC LXXXXXXXV

WTC LXXXXXXXVI

WTC LXXXXXXXVII

WTC LXXXXXXXVIII

WTC LXXXXXXXIX

WTC LXXXXXXXI

WTC LXXXXXXXII

WTC LXXXXXXXIII

WTC LXXXXXXXIV

WTC LXXXXXXXV

WTC LXXXXXXXVI

WTC LXXXXXXXVII

WTC LXXXXXXXVIII

WTC LXXXXXXXIX

WTC LXXXXXXXI

WTC LXXXXXXXII

WTC LXXXXXXXIII

WTC LXXXXXXXIV

WTC LXXXXXXXV

WTC LXXXXXXXVI

WTC LXXXXXXXVII

WTC LXXXXXXXVIII

WTC LXXXXXXXIX

WTC LXXXXXXXI

WTC LXXXXXXXII

WTC LXXXXXXXIII

WTC LXXXXXXXIV

WTC LXXXXXXXV

WTC LXXXXXXXVI

WTC LXXXXXXXVII

WTC LXXXXXXXVIII

WTC LXXXXXXXIX

WTC LXXXXXXXI

WTC LXXXXXXXII

WTC LXXXXXXXIII

WTC LXXXXXXXIV

WTC LXXXXXXXV

WTC LXXXXXXXVI

WTC LXXXXXXXVII

WTC LXXXXXXXVIII

WTC LXXXXXXXIX

WTC LXXXXXXXI

WTC LXXXXXXXII

WTC LXXXXXXXIII

WTC LXXXXXXXIV

WTC LXXXXXXXV

WTC LXXXXXXXVI

WTC LXXXXXXXVII

WTC LXXXXXXXVIII

WTC LXXXXXXXIX

WTC LXXXXXXXI

WTC LXXXXXXXII

WTC LXXXXXXXIII

WTC LXXXXXXXIV

WTC LXXXXXXXV

WTC LXXXXXXXVI

WTC LXXXXXXXVII

WTC LXXXXXXXVIII

WTC LXXXXXXXIX

WTC LXXXXXXXI

WTC LXXXXXXXII

WTC LXXXXXXXIII

WTC LXXXXXXXIV

WTC LXXXXXXXV

WTC LXXXXXXXVI

WTC LXXXXXXXVII

WTC LXXXXXXXVIII

WTC LXXXXXXXIX

WTC LXXXXXXXI

WTC LXXXXXXXII

WTC LXXXXXXXIII

WTC LXXXXXXXIV

WTC LXXXXXXXV

WTC LXXXXXXXVI

WTC LXXXXXXXVII

WTC LXXXXXXXVIII

WTC LXXXXXXXIX

WTC LXXXXXXXI

WTC LXXXXXXXII

WTC LXXXXXXXIII

WTC LXXXXXXXIV

WTC LXXXXXXXV

WTC LXXXXXXXVI

WTC LXXXXXXXVII

WTC LXXXXXXXVIII

WTC LXXXXXXXIX

WTC LXXXXXXXI

WTC LXXXXXXXII

WTC LXXXXXXXIII

WTC LXXXXXXXIV

WTC LXXXXXXXV

WTC LXXXXXXXVI

WTC LXXXXXXXVII

WTC LXXXXXXXVIII

WTC LXXXXXXXIX

WTC LXXXXXXXI

WTC LXXXXXXXII

WTC LXXXXXXXIII

WTC LXXXXXXXIV

WTC LXXXXXXXV

WTC LXXXXXXXVI

WTC LXXXXXXXVII

WTC LXXXXXXXVIII

WTC LXXXXXXXIX

WTC LXXXXXXXI

WTC LXXXXXXXII

WTC LXXXXXXXIII

WTC LXXXXXXXIV

WTC LXXXXXXXV

WTC LXXXXXXXVI

WTC LXXXXXXXVII

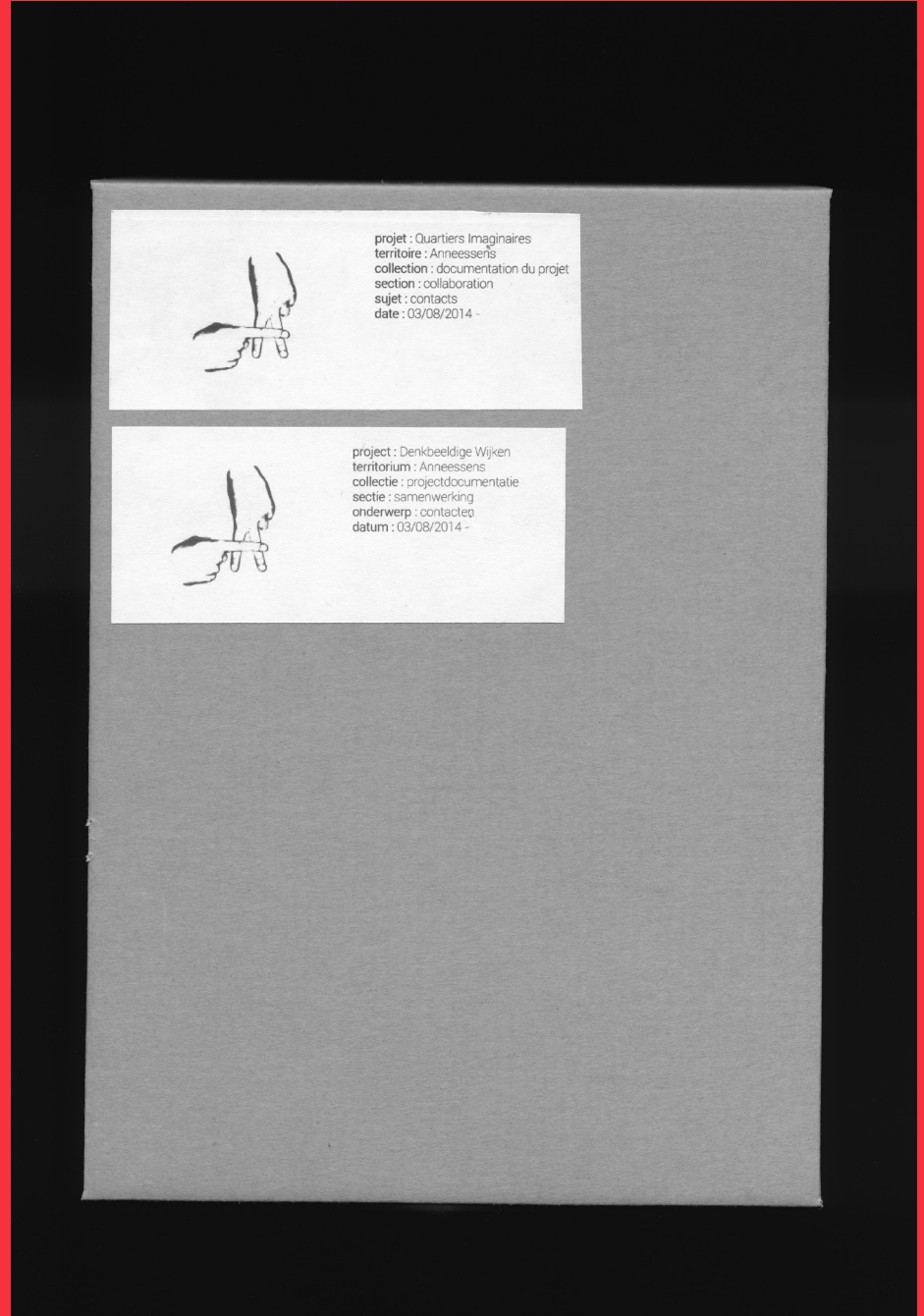
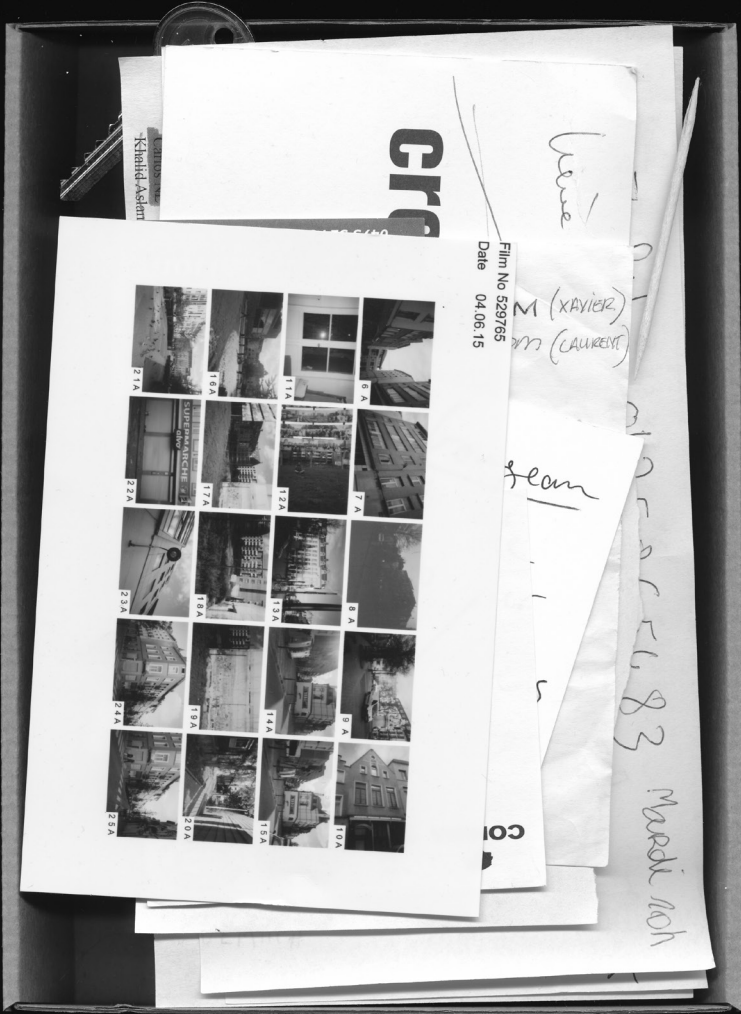
WTC LXXXXXXXVIII

WTC LXXXXXXXIX

WTC LXXXXXXXI

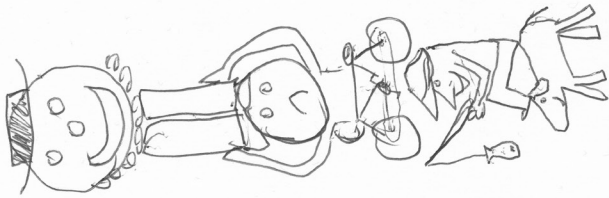
WTC

domine en dezer ioci
 ten kien en ofid imaginaire /
 skypen / fiedt an granteie
 Ammerman.
 Tekon of berkniff kien is
 derkloelinge / fictieve / verdween
 psoats of soeverep van de
 Ammermanysk.

TOTEM OP HOEK. KAZERNESTRAAT - ARTESIESTRAAT

Wenn der Piss
 11.12.2015

Redactie

Guillaume Abgrall
Séverine Janssen
Maud Seuntjens

Vormgeving

Pierre-Philippe Duchâtelet

Met dank aan alle partners, getuigen, deelnemers.

Met dank ook aan Laurence Jenard, Werner De Jonge, Florence Gillet, Flavien Gillié, Jill Hungenaert, Patrick Jordens.

Deze publicatie werd mogelijk gemaakt door de steun van de Vlaamse Gemeenschapscommissie en van Visit Brussels/Mixity Award 'Best Practice'.

© BNA-BBOT, december 2017

INSERT LOGOS VGC + MIXITY AWARD + WEB LINKS

DE METHODE SOALS ZE

500

KUNNEN

512N.

BNA — BROT